

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТАНЫМДЫҚ, ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

ЫБЫРАЙ ІЛІМІ

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінде тіркеліп
Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының сараптамалық кеңесі ұсынған
басылымдар тізілімінде енген

№46-1 (ҚАЗАН) 2026 ЖЫЛ

САПАЛЫ
БІЛІМ –
ЖАРҚЫН
БОЛАШАҚ

БІЛІМ
◆
ТӘЖІРИБЕ
◆
ЗЕРТТЕУ
◆
ДАМУ

<https://uba.edu.kz>

ҒЫЛЫМ
САПА
ҚҰНДЫЛЫҚ

Халықаралық ғылыми-танымдық, педагогикалық журнал

ЫБЫРАЙ ІЛІМІ

№46-1 (қыркүйек) 2026 жыл

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігіне тіркеліп
№ЗТ-2026-0504751

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының сайтында
2026 жылы 20-қаңтарда зерттеу қызметін жариялау үшін ұсынылатын
басылымдар тізіміне енген
№ЗТ-2026-05047485

<https://www.uba.edu.kz/storage/app/media/TIZIM%2021.01.2026%202026%202026.pdf>

Шығу жиілігі: айына 3 рет жарық көреді

Материалдар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде
қабылданады.

Жарияланған фактілер мен мәліметтердің дұрыстығына
автор жауапты. Қолжазбалар мен фотосуреттер
лицензияланбайды және қайтарылмайды.

Меншік иесі: «Білім шуағы» Республикалық ғылым мен білімді
қолдау орталығы «Ыбырай ілімі» журналы

Бас редактор: Уразбаева Нургул Назаркуловна

Редакциялық алқаның құрамы:

Оракова Амангул Шахарбековна, Абай атындағы Қазақ Ұлттық университеті педагогика және психология кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Бельгия Жоғары мектебінің Гонорар профессоры, Халықаралық Ақпараттандыру Академиясының академигі

Наметкулова Фарида Джанузаковна, Абай атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Математиканы, физиканы және информатика кафедрасы, Математиканы, физиканы және информатиканы оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, педагогика ғылымдарының кандидаты

Мейрбеков Мырзабай Балтабаевич, Тарих ғылымының кандидаты, Ж.Ташенов атындағы университетінің аға оқытушысы

Спатаева Бакытгул Курбановна, Оқу-ағарту министрлігінің әдіскері, Қазақ тілі мен әдебиеті магистрі, педагог-шебер

Молдадосова Алтынай Кайыповна. Тарих магистрі, “Ыбырай Алтынсарин” медалінің иегері, “Үздік ұстаз”-2020, педагог-шебер

Пазылова Алтынай Абуовна, “Ыбырай Алтынсарин” медалінің иегері, “Үздік ұстаз”-2021, педагог-шебер, 2024 жылғы “Қазақстан Мұғалімі” Ұлттық Сыйлығының ТОП-50 финалисті

Имадуллаев Олжас Раимбекович, “Үздік ұстаз”-2024, педагог-шебер

Уразбаева Айгул Назаркуловна, Математика магистрі, Педагог-шебер

Уристов Галымжан Маханбетович, Педагог-шебер

Техникалық редактор: Уристов Галымжан Маханбетович

Жауапты хатшы: Уразбаева Нургул Назаркуловна

Редакцияның мекен-жайы:

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы

Төле би көшесі 298/3, 7 индекс: 050031

Эл.почта: bilim-shuagy@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ПӘНІ БОЙЫНША ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУ ТАПСЫРМАЛАРЫ

Алимова Шадиям Шакзатовна

"Алматы облысы білім басқармасының

Ұйғыр ауданы бойынша білім бөлімі" мемлекеттік мекемесінің

"Қалжат орта мектебі" коммуналдық мемлекеттік мекемесі

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан тарихы пәнін оқыту үдерісінде қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын тиімді ұйымдастырудың педагогикалық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде білім алушының оқу жетістігін тек қорытынды нәтижемен бағалау жеткіліксіз. Оқушының оқу барысында қандай жетістікке жеткенін, қандай қиындықтарға тап болғанын, біліміндегі олқылықтарды қалай толықтыруға болатынын дер кезінде анықтау маңызды. Осы тұрғыдан алғанда қалыптастырушы бағалау мұғалім мен білім алушы арасындағы үздіксіз кері байланысты қамтамасыз ететін маңызды құрал болып табылады. Мақалада Қазақстан тарихы сабақтарында қолданылатын қалыптастырушы бағалау тапсырмаларының ерекшеліктері, оларды оқу мақсаттарына сәйкес құрастыру жолдары, тарихи деректермен жұмыс, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, салыстыру, талдау, дәлелдеу, тарихи тұлғалар мен оқиғаларға баға беру дағдыларын дамытудағы маңызы сипатталады. Сонымен қатар бағалау критерийлері мен дескрипторларды дұрыс құрастыру, оқушылардың жас ерекшелігі мен білім деңгейін ескеру, тапсырмаларды саралау, кері байланыс беру мәселелеріне назар аударылады. Қалыптастырушы бағалаудың жүйелі жүргізілуі білім алушылардың тарихи ойлау қабілетін дамытуға, пәнге қызығушылығын арттыруға және өз оқу нәтижесіне жауапкершілікпен қарауына мүмкіндік беретіні негізделеді.

Түйін сөздер: Қазақстан тарихы, қалыптастырушы бағалау, бағалау критерийі, дескриптор, оқу мақсаты, тарихи ойлау, тарихи дерек, кері байланыс, саралау, білім алушы.

Қазіргі білім беру кеңістігінде оқушының тек белгілі бір көлемдегі ақпаратты меңгеруі емес, сол білімді түсінуі, талдауы, салыстыруы, дәлелдеуі, өзіндік қорытынды жасауы және нақты жағдайда қолдана білуі маңызды болып отыр. Бұл талап Қазақстан тарихы пәнін оқытуға да тікелей қатысты. Тарих пәні оқушыға өткен оқиғалар туралы ақпарат берумен ғана шектелмейді. Ол білім алушының тарихи санасын қалыптастырып, қоғамның даму заңдылықтарын түсінуге, тарихи оқиғалардың себептері мен салдарын анықтауға, тарихи тұлғалардың қызметіне баға беруге, әртүрлі көзқарастарды салыстырып, дәлелді пікір айтуға үйретеді. Сондықтан Қазақстан тарихы сабағында оқушының оқу әрекетін жүйелі бақылау және оның білім алу барысындағы жетістігін анықтау маңызды міндеттердің бірі саналады.

Қалыптастырушы бағалау – оқу мен оқыту үдерісінің ажырамас бөлігі. Оның негізгі мақсаты білім алушыға баға қоюдан бұрын оның оқу мақсаттарына қаншалықты жақындағанын анықтап, алдағы оқу әрекетін жақсартуға бағыт беру болып табылады. Қалыптастырушы бағалау барысында мұғалім оқушының орындаған жұмысына талдау жасайды, жетістігін көрсетеді, қиындық туғызған тұстарын анықтайды және оны түзету жолдарын ұсынады. Ал оқушы өз кезегінде қандай білім мен дағдыны меңгергенін, нені әлі де жетілдіру қажет екенін түсінеді. Осы арқылы бағалау бақылау құралы ғана емес, оқытуды жетілдіру механизміне айналады.

Қазақстан тарихы пәнінде қалыптастырушы бағалауды қолданудың өзіндік ерекшеліктері бар. Себебі тарихты меңгеру нақты даталар мен тарихи тұлғалардың есімдерін есте сақтаумен ғана анықталмайды. Оқушы тарихи оқиғалардың өзара байланысын түсінуі, уақыт пен кеңістік тұрғысынан бағдар жасай алуы, тарихи деректердің мазмұнын талдауы, белгілі бір мәселе бойынша аргументтер келтіруі және дәлелді тұжырым жасауы қажет. Осыған байланысты қалыптастырушы бағалау тапсырмалары білім алушының тек фактілік білімін емес, тарихи ойлау дағдыларын анықтауға бағытталуы тиіс.

Қалыптастырушы бағалау тапсырмасын әзірлеудегі негізгі талаптардың бірі – оның оқу мақсатына сәйкестігі. Мұғалім ең алдымен белгілі бір сабақта оқушы қандай нәтижеге жетуі керектігін нақты анықтауы қажет. Мысалы, оқу мақсаты белгілі бір тарихи оқиғаның себептері мен салдарын талдауға бағытталса, тапсырма оқушыдан сол оқиға туралы мәтінді жай қайталап айтып беруді емес, себептерді анықтап, олардың маңыздылығын түсіндіріп, салдарларымен байланыстыруды талап етуі керек. Ал оқу мақсаты тарихи тұлғаның рөлін бағалауды көздесе, білім алушыға тұлғаның өмірбаянын жаздыру жеткіліксіз. Оның тарихи үдеріске қосқан үлесін дәлелдер арқылы бағалауға бағытталған тапсырма ұсынылуы қажет.

Оқу мақсаты мен тапсырманың арасында тікелей байланыс болған жағдайда ғана бағалау нәтижесі шынайы әрі пайдалы болады. Егер оқу мақсаты талдауға бағытталып, тапсырма тек ақпаратты еске түсіру деңгейінде берілсе, оқушының нақты дағдысын анықтау мүмкін болмайды. Сондықтан мұғалім тапсырманы дайындау барысында «Оқушы бұл тапсырманы орындаған кезде қандай әрекет жасайды?», «Оның жауабы оқу мақсатына қол жеткізгенін көрсете ала ма?», «Қандай нәтиже күтіледі?» деген сұрақтарды басшылыққа алғаны дұрыс.

Қазақстан тарихы сабақтарында қалыптастырушы бағалау үшін қысқа жауапты тапсырмалар, кестелер, сәйкестендіру, хронологиялық ретке келтіру, тарихи картамен жұмыс, дереккөздерді талдау, салыстыру кестелері, проблемалық сұрақтар, пікірді дәлелдеу, тарихи эссе элементтері, «дұрыс немесе бұрыс» тұжырымдары, себеп-салдарлық сызбалар, концептуалдық карталар сияқты тапсырма түрлерін қолдануға болады. Алайда тапсырманың сыртқы формасынан гөрі оның мазмұны мен бағаланатын дағдыға сәйкестігі маңызды. Бір тапсырма бірнеше танымдық әрекетті қамтуы мүмкін. Мысалы, тарихи деректі оқыған оқушы

алдымен ондағы негізгі ақпаратты анықтайды, кейін автордың ұстанымын талдайды, деректің маңызын түсіндіреді және басқа тарихи мәліметтермен салыстырып қорытынды жасайды.

Тарихи деректермен жұмыс істеуге арналған қалыптастырушы бағалау тапсырмаларының маңызы ерекше. Дерек – тарих ғылымының негізгі негіздерінің бірі болғандықтан, оқушы деректі механикалық түрде оқып қана қоймай, оның мазмұнына сыни көзқараспен қарауды меңгеруі қажет. Мұғалім жазбаша дерек, фотосурет, карта, статистикалық мәлімет, естелік, заң құжаты немесе басқа тарихи материал ұсыну арқылы бірнеше бағытта тапсырма құрастыра алады. Мәселен, білім алушыдан деректің авторын, жазылған уақытын, негізгі ойын, қандай тарихи жағдайды сипаттайтынын анықтау сұралады. Бұдан кейін «Автордың көзқарасын қандай сөздерден байқауға болады?», «Бұл дерек тарихи оқиғаны түсінуге қаншалықты көмектеседі?», «Деректің сенімділігіне қандай факторлар әсер етуі мүмкін?» деген сұрақтар арқылы жоғары деңгейдегі ойлау дағдылары қалыптастырылады.

Қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын құрастыруда бағалау критерийінің түсінікті болуы маңызды. Бағалау критерийі білім алушының оқу мақсатына жеткенін көрсететін өлшем ретінде қызмет етеді. Ол мұғалімге де, оқушыға да тапсырманың қандай талап бойынша бағаланатынын алдын ала түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, «Қазақстан аумағындағы этногенез үдерістерін түсіндіреді», «Ұлт-азаттық қозғалыстың себептері мен салдарын анықтайды», «Тарихи тұлғаның қоғамдық-саяси қызметіне баға береді» деген критерийлер оқушыдан күтілетін әрекетті нақты көрсетеді.

Бағалау критерийінен кейін дескрипторлар құрастырылады. Дескриптор оқушының тапсырманы орындау барысында жасайтын нақты әрекеттерін сипаттайды. Мәселен, оқушы белгілі бір тарихи оқиғаның себептері мен салдарын талдауы қажет болса, дескриптор ретінде «оқиғаның кемінде екі себебін анықтайды», «себептердің маңызын түсіндіреді», «екі салдарын көрсетеді», «себеп пен салдар арасындағы байланысты дәлелдейді» деген әрекеттер берілуі мүмкін. Мұндай нақты тұжырымдар оқушыға өзінің жұмысынан не күтілетінін түсінуге көмектеседі және мұғалімнің бағалауындағы субъективтілікті азайтады.

Дескрипторды тым жалпы сипатта құрастыру қалыптастырушы бағалаудың тиімділігін төмендетеді. Мысалы, «тақырыпты түсінеді» немесе «жақсы жауап береді» деген сипаттамалар нақты өлшем бола алмайды. Оның орнына бақылауға және бағалауға болатын әрекеттер қолданылуы керек. «Себептерін атайды», «мысал келтіреді», «деректерді салыстырады», «пікірін екі дәлелмен негіздейді», «тарихи маңызын түсіндіреді» сияқты етістіктер оқушы әрекетін нақты көрсетеді.

Қазақстан тарихы сабағында себеп-салдарлық байланысты анықтау дағдысын қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді. Кез келген тарихи оқиғаның пайда болуының белгілі алғышарттары, себептері және одан туындайтын салдарлары болады. Оқушы оқиғаларды жеке факті ретінде емес, бір-бірімен байланысты тарихи үдеріс ретінде қабылдауы қажет. Осы мақсатта мұғалім «Себеп – оқиға – салдар» кестесін, себептерді саяси, әлеуметтік, экономикалық топтарға бөлуді, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді себептерді ажыратуды, салдардың жағымды және жағымсыз жақтарын анықтауды ұсына алады. Мұндай тапсырмалар білім алушының логикалық ойлауын дамытып, тарихи оқиғаның мәнін терең түсінуіне жағдай жасайды.

Мысалы, қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалыстары тақырыбында оқушыға қозғалыстың басталу себептерін анықтау тапсырмасы берілсе, ол бір ғана себеппен шектелмеуі тиіс. Білім алушы жер мәселесін, отарлық басқару жүйесін, салық саясатын, дәстүрлі билік жүйесіндегі өзгерістерді және басқа факторларды өзара байланыстыра қарастыруы қажет. Қалыптастырушы бағалау барысында мұғалім оқушының неше себеп атағанын ғана емес, олардың тарихи маңызын қаншалықты түсіндіргенін де ескереді. Бұл жерде оқушының жауабына берілетін нақты кері байланыс оның келесі тапсырмаларды сапалы орындауына ықпал етеді.

Салыстыру дағдысы Қазақстан тарихы пәніндегі маңызды оқу әрекеттерінің бірі болып табылады. Оқушы екі тарихи кезеңді, мемлекеттік құрылымды, реформаны, көтерілісті немесе тарихи тұлғаны салыстыру арқылы олардың ұқсастығы мен айырмашылығын анықтайды. Қалыптастырушы бағалау үшін Венн диаграммасы, салыстырмалы кесте немесе белгілі критерийлер бойынша талдау тапсырмаларын пайдалануға болады. Дегенмен салыстыру кезінде тек сыртқы белгілерге емес, тарихи мазмұнға назар аудару қажет. Мысалы, екі көтерілісті салыстырғанда олардың уақытын және басшыларын ғана көрсету жеткіліксіз. Қозғаушы күштері, мақсаттары, себептері, барысы, нәтижесі және тарихи маңызы салыстырылған жағдайда білім алушының тарихи түсінігі тереңдей түседі.

Қалыптастырушы бағалау білім алушының қателігін анықтау үшін ғана жүргізілмейді. Оның басты құндылығы – оқушының ары қарай дамуына мүмкіндік беретін сапалы кері байланыс ұсынуында. Сондықтан мұғалім «дұрыс», «қате», «жақсы» деген қысқа пікірлермен шектелмей, оқушының нақты жетістігін атап, келесі қадамын көрсетуі қажет. Мысалы, «Оқиғаның екі себебін дұрыс анықтадың, енді олардың қайсысы негізгі себеп болғанын дәлелдеп көр» немесе «Тарихи тұлғаның қызметін сипаттадың, енді оның ел тарихындағы маңызын нақты фактімен негізде» деген кері байланыс оқушыға жұмысын жетілдіру жолын көрсетеді.

Осындай жүйелі жұмыс арқылы қалыптастырушы бағалау Қазақстан тарихы сабағында білімді тексерудің жеке тәсілі емес, оқушының тарихи білімін, зерттеушілік қабілетін және сыни ойлауын дамытатын оқу үдерісінің маңызды бөлігіне айналады.

Қалыптастырушы бағалауды ұйымдастыру барысында оқушылардың жас ерекшеліктері мен танымдық мүмкіндіктерін ескеру де маңызды. Бір сынып деңгейінде тиімді болған тапсырма басқа сынып үшін тым күрделі немесе, керісінше, өте жеңіл болуы мүмкін. Сондықтан тапсырманың мазмұны, мәтін көлемі, қолданылатын тарихи ұғымдардың саны, сұрақтардың күрделілік деңгейі білім алушылардың жасына және оқу

тәжірибесіне сәйкес таңдалуы тиіс. Мысалы, төменгі сыныптарда тарихи оқиғаларды ретімен орналастыру, негізгі ұғымдарды сәйкестендіру, қарапайым себеп пен салдарды ажырату сияқты тапсырмалар тиімді болса, жоғары сыныптарда тарихи деректерді салыстыру, авторлық ұстанымды анықтау, тарихи көзқарастарға сыни баға беру және дәлелді қорытынды жасауға бағытталған тапсырмалардың үлесін арттыру орынды.

Қазақстан тарихы сабақтарындағы қалыптастырушы бағалау тапсырмалары оқушылардың тарихи хронологияны түсіну дағдысын дамытуға да бағытталуы қажет. Тарихи оқиғалардың уақытын білу маңызды болғанымен, даталарды жатқа білу ғана тарихи білімнің толыққанды көрсеткіші болып саналмайды. Білім алушы белгілі бір тарихи оқиғаның қай кезеңге жататынын, оған дейін және одан кейін қандай өзгерістер болғанын, бір уақытта немесе бір-біріне жақын мерзімде қандай үдерістер жүргенін түсіне білуі керек. Сондықтан хронологиялық тапсырмалар оқиғаларды даталармен сәйкестендірумен ғана шектелмеуі тиіс. Мысалы, белгілі тарихи оқиғаларды хронологиялық ретпен орналастырғаннан кейін олардың арасындағы байланысты түсіндіру, оқиғалардың қайсысы келесі үдеріске ықпал еткенін анықтау немесе уақыт сызығында көрсетілген кезеңдерге сипаттама беру оқушының тарихи уақытты қабылдауын жетілдіреді.

Тарихи кеңістікті түсіну де Қазақстан тарихын меңгерудің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі. Осы мақсатта картамен жұмыс істеуге арналған қалыптастырушы бағалау тапсырмалары кеңінен қолданылуы қажет. Тарихи карта білім алушыға оқиғалардың географиялық ауқымын, мемлекеттердің аумағын, көші-қон бағыттарын, әскери жорықтарды, сауда жолдарын және саяси өзгерістерді көзбен көруге мүмкіндік береді. Картаға негізделген тапсырмалар барысында оқушылар белгілі нысандарды белгілеумен қатар, олардың тарихи маңызын түсіндіруі керек. Мысалы, Ұлы Жібек жолының Қазақстан аумағы арқылы өткен бағыттарын анықтаған оқушыдан осы бағыттардың ортағасырлық қалалардың дамуына қандай әсер еткенін түсіндіру сұралуы мүмкін. Осылайша географиялық ақпарат тарихи талдаумен ұштасады.

Қалыптастырушы бағалау барысында визуалды деректерді пайдалану да нәтижелі. Фотосуреттер, тарихи суреттер, плакаттар, карикатуралар, ескерткіштер мен археологиялық жәдігерлердің бейнелері оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, ақпаратты талдау дағдыларын дамытады. Визуалды дерекпен жұмыс кезінде «Суретте қандай тарихи кезең бейнеленген?», «Қандай белгілер арқылы анықтауға болады?», «Автор немесе суретші қандай идеяны жеткізгісі келген?», «Бұл материал сол кезең туралы қандай ақпарат береді?» деген сұрақтар ұсынылуы мүмкін. Мұндай тапсырмалар оқушыны дайын жауапты қабылдаушы емес, тарихи ақпаратты зерттеуші ретінде әрекет етуге жетелейді.

Қазақстан тарихы пәніндегі қалыптастырушы бағалаудың маңызды бағыттарының бірі – тарихи тұлғалардың қызметін бағалау. Тарихи тұлғаға баға беру кезінде оқушылар көбінесе оның өмірбаянын айтып шығумен немесе белгілі әрекеттерін тізіп көрсетумен шектелуі мүмкін. Алайда оқу үдерісінің мақсаты – тұлғаның тарихи оқиғаларға, қоғамдық өзгерістерге және елдің дамуына қосқан үлесін анықтау. Осыған байланысты тапсырмалар да аналитикалық сипатта болғаны жөн. Мысалы, оқушыға «Бұл тұлғаның қызметінің үш маңызды бағытын анықта», «Оның әрекеттерінің қысқа және ұзақ мерзімді салдарын түсіндір», «Тұлғаның тарихи рөліне екі дәлел негізінде баға бер» сияқты тапсырмалар ұсынылуы мүмкін. Бағалау кезінде оқушының жай ақпаратты білуіне емес, дәлелдерді дұрыс таңдауына және сол дәлелдер арқылы қорытынды жасауына назар аударылады.

Тарихи тұлғаларды салыстыру тапсырмалары да тиімді қалыптастырушы бағалау құралы болып саналады. Мысалы, белгілі бір кезеңдегі екі саяси қайраткердің немесе екі көтеріліс басшысының мақсаты, қызметі, қолданған әдістері мен тарихи нәтижелері салыстырылады. Осындай тапсырма арқылы оқушының бірнеше ақпаратты бір мезгілде талдау қабілеті қалыптасады. Бұл ретте салыстыру критерийлері алдын ала белгіленсе, білім алушы өз ойын жүйелі түрде жеткізе алады. «Мақсаты», «қызмет бағыты», «нәтижесі», «тарихи маңызы» секілді өлшемдер оқушының салыстыруын құрылымдауға мүмкіндік береді.

Қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын әзірлеуде тарихи ұғымдармен жұмысқа да ерекше мән берілуі тиіс. Қазақстан тарихында «қағанат», «хандық», «отарлау», «реформа», «автономия», «тәуелсіздік», «этногенез», «урбанизация», «индустрияландыру» сияқты көптеген тарихи және қоғамдық-саяси ұғымдар қолданылады. Білім алушы терминнің анықтамасын жатқа айтып қана қоймай, оны тарихи контексте дұрыс қолдана білуі қажет. Сондықтан қалыптастырушы бағалауда ұғым мен анықтаманы сәйкестендіру тапсырмасымен қатар, терминді нақты тарихи мысалмен байланыстыру, ұғымның мәнін өз сөзімен түсіндіру, бір-біріне жақын ұғымдарды ажырату сияқты тапсырмалар берілгені жөн.

Мысалы, «отарлау» ұғымын меңгерту кезінде оқушыдан оның анықтамасын жаздырумен шектелу жеткіліксіз. Білім алушы Қазақстан аумағындағы отарлау саясатының нақты көріністерін атап, олардың қазақ қоғамына қалай әсер еткенін түсіндіруі керек. Осындай тапсырма терминологиялық білімді тарихи мазмұнмен байланыстырып, оқушының ұғымды саналы түрде меңгеруіне жағдай жасайды.

Қалыптастырушы бағалау кезінде тапсырмаларды саралау мәселесі де маңызды орын алады. Сыныптағы оқушылардың білім деңгейі, оқу қарқыны, ақпаратты қабылдау тәсілі және тапсырманы орындау қабілеті әртүрлі болады. Сондықтан барлық білім алушыға бірдей күрделіліктегі тапсырманы ұсыну кей жағдайда тиімді нәтиже бермейді. Сараланған қалыптастырушы бағалау әр оқушыға оқу мақсатына жетуге қажетті қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Саралауды тапсырма мазмұны, сұрақтар саны, ақпарат көлемі, қосымша тірек, уақыт, нәтиже және мұғалім көмегі арқылы жүзеге асыруға болады.

Мысалы, тарихи дерекпен жұмыс кезінде қолдауды қажет ететін оқушыға деректің негізгі ойын анықтауға көмектесетін бағыттаушы сұрақтар беріледі. Ал жоғары деңгейде жұмыс істейтін білім алушыға сол деректің сенімділігі мен тарихи құндылығын бағалау ұсынылады. Екі оқушы да бір тақырыпты меңгеріп, бір оқу

мақсатына қарай жылжиды, бірақ тапсырмалардың күрделілік деңгейі олардың мүмкіндігіне сәйкес беріледі. Бұл тәсіл барлық оқушының оқу үдерісіне белсенді қатысуына жағдай жасайды.

Саралау тапсырмаларды «жеңіл» және «қиын» деп жай ғана бөліп қою дегенді білдірмейді. Оның мақсаты – әр білім алушыға қажетті деңгейде интеллектуалдық қолдау көрсету. Кейбір оқушыларға кесте, сызба, тірек сөздер ұсынылса, басқа оқушыларға дербес талдау жасауға мүмкіндік беріледі. Бір оқушы тарихи оқиғаның негізгі себептерін анықтаса, екінші оқушы себептердің маңыздылық дәрежесін бағалап, олардың қайсысы шешуші рөл атқарғанын дәлелдеуі мүмкін. Мұндай саралау оқушылар арасындағы айырмашылықты кедергі емес, оқу үдерісін ұйымдастыруда ескерілетін табиғи ерекшелік ретінде қабылдауға мүмкіндік береді.

Қазақстан тарихы сабағында қалыптастырушы бағалауды ауызша түрде де тиімді ұйымдастыруға болады. Мұғалімнің сабақ барысында қойған сұрақтары, пікірталас, жұптық талқылау, қысқаша түсіндіру, тарихи мәселе бойынша көзқарас білдіру сияқты жұмыстар да қалыптастырушы бағалаудың құрамына енеді. Дегенмен ауызша бағалау алдын ала ойластырылған жағдайда ғана нақты нәтиже береді. Мұғалім сұрақтарды сабақ мақсатына сәйкестендіріп, олардың тек фактілік білімді емес, ойлау әрекетін де анықтауына назар аударуы керек.

Мысалы, «Қазақ хандығы қай жылы құрылды?» деген сұрақ оқушының нақты факті туралы білімін анықтайды. Ал «Қазақ хандығының құрылуының тарихи маңызы неде?» деген сұрақ түсіндіруді қажет етеді. «Қазақ хандығының құрылуына әсер еткен факторлардың қайсысын ең маңызды деп есептейсің? Неліктен?» деген сұрақ оқушының талдау, таңдау және дәлелдеу қабілетін көрсетеді. Осылайша мұғалім сұрақтардың деңгейін өзгерту арқылы оқушының танымдық әрекетін біртіндеп күрделендіре алады.

Қалыптастырушы бағалауда жұптық және топтық жұмыс мүмкіндіктерін пайдалану да тиімді. Тарих пәні пікір алмасу мен дәлелдеуге қолайлы болғандықтан, оқушылардың бірлескен әрекеті тарихи мәселені әр қырынан қарастыруға жағдай жасайды. Мысалы, белгілі тарихи реформаның тиімді және тиімсіз жақтарын талдау кезінде бір топ оның оң ықпалын, екінші топ кері әсерін зерттеп, кейін дәлелдерін салыстыра алады. Мұғалім мұндай тапсырмаларда тек топтың жалпы нәтижесін емес, әр оқушының жеке үлесін де бақылауы тиіс.

Топтық жұмысты қалыптастырушы бағалаумен байланыстыру үшін нақты критерийлер қолданылады. Мәселен, «тарихи фактілерді дұрыс қолданады», «өз пікірін дәлелмен негіздейді», «басқа пікірге жауап береді», «қорытынды жасайды» деген критерийлер оқушы әрекетін бақылауға мүмкіндік береді. Топтық жұмыстан кейін өзін-өзі бағалау немесе өзара бағалау жүргізу оқушының бағалау мәдениетін қалыптастырады.

Өзін-өзі бағалау қалыптастырушы бағалаудың маңызды элементтерінің бірі саналады. Егер оқушы өзінің оқу нәтижесін бағалауды меңгерсе, ол мұғалімнің пікіріне ғана тәуелді болмай, өз біліміндегі әлсіз және күшті жақтарын ажырата бастайды. Қазақстан тарихы сабағында өзін-өзі бағалауды ұйымдастыру үшін қысқа рефлексиялық сұрақтар қолдануға болады. Мысалы, «Мен бүгін қандай жаңа тарихи ақпарат білдім?», «Қай тапсырма мен үшін қиын болды?», «Қандай дәлелді сәтті қолдандым?», «Келесі сабақта нені жақсартуым керек?» деген сұрақтар білім алушының өз оқу әрекетіне талдау жасауына мүмкіндік береді.

Өзара бағалау да оқушылардың жауапкершілігін арттырып, бағалау критерийін жақсы түсінуіне ықпал етеді. Бір оқушы екінші оқушының жұмысын тексерген кезде ол тапсырма талаптарын қайта қарастырады, жақсы жауаптың қандай болуы керектігін түсінеді және өз жұмысындағы кемшіліктерді аңғара бастайды. Алайда өзара бағалау міндетті түрде нақты критерий мен дескрипторға негізделуі керек. Оқушы сыныптасының жұмысын жеке көзқарасына қарай емес, алдын ала белгіленген талаптар бойынша бағалауы тиіс.

Қазақстан тарихы сабақтарында қалыптастырушы бағалауды ұйымдастыру кезінде оқушыларға тарихи мәселелер бойынша дәлелді пікір білдіруді үйрету маңызды. Тарихи мәселенің барлығына біржақты жауап беріле бермейді. Кейбір оқиғалардың маңызын, тарихи тұлғаның рөлін немесе белгілі реформаның нәтижесін әртүрлі қырынан бағалауға болады. Сондықтан тапсырма оқушының белгілі бір пікірді таңдап, оны тарихи фактілер арқылы негіздеуіне бағытталуы қажет.

Мысалы, «Белгілі бір реформаның қазақ қоғамына ықпалы оң болды ма, әлде теріс болды ма?» деген мәселе бойынша оқушы өз позициясын білдіріп, бірнеше дәлел келтіреді. Мұғалім мұнда оқушының таңдаған пікірінің өзімен келіскен-келіспегеніне емес, оның тарихи деректерді қаншалықты орынды қолданғанына назар аударуы тиіс. Бұл оқушылардың академиялық пікірталас мәдениетін қалыптастырып, балама көзқарастарды құрметтеуге үйретеді.

Дәлелді жауапты қалыптастыру үшін «пікір – дәлел – түсіндіру – қорытынды» үлгісін қолдануға болады. Алдымен білім алушы өз пікірін білдіреді, кейін тарихи факт немесе дерек келтіреді, одан соң сол деректің пікірін қалай дәлелдейтінін түсіндіреді және соңында қорытынды жасайды. Мұндай құрылым оқушыға ойын жүйелі жеткізуге көмектеседі. Уақыт өте келе білім алушы бұл алгоритмді дербес қолдана бастайды.

Қалыптастырушы бағалауда проблемалық тапсырмалардың орны ерекше. Проблемалық сұрақ оқушыдан оқулықтағы дайын жауапты қайталауды емес, бірнеше ақпаратты байланыстырып, өз шешімін ұсынуды талап етеді. Мысалы, «Егер белгілі тарихи шешім қабылданбағанда оқиғаның дамуы қалай өзгеруі мүмкін еді?» деген тапсырма контрфактілік ойлау элементтерін қолдануды қажет етеді. Мұндай тапсырмаларды орындау кезінде оқушы тарихи фактілерден алшақ қиялдамай, нақты тарихи жағдайларға сүйенуі керек. Сондықтан мұғалім бағалау критерийінде «тарихи контексті ескереді», «жауабын нақты фактілермен негіздейді» деген талаптарды белгілей алады.

Қазақстан тарихы пәні бойынша қалыптастырушы бағалауда жазбаша жұмыстардың да маңызы зор. Қысқаша жауап, шағын эссе, тарихи сипаттама, салыстырмалы талдау немесе қорытынды жазу оқушының өз

ойын сауатты әрі жүйелі жеткізу дағдысын дамытады. Мұндай тапсырмаларды бағалауда грамматикалық кателерден бұрын тарихи мазмұн, логикалық байланыс және дәлелдердің сапасы негізгі назарда болуы тиіс. Әрине, жазылым мәдениеті де маңызды, бірақ тарих сабағындағы негізгі мақсат тарихи ойлау мен пәндік білімді бағалау болып қала береді.

Қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын күнделікті сабақ үдерісіне табиғи түрде енгізу мұғалім жұмысының нәтижелілігін арттырады. Мұндай бағалау міндетті түрде сабақ соңында өткізілетін жеке жұмыс түрінде болмауы мүмкін. Ол сабақтың басындағы өткен білімді еске түсіруден бастап, жаңа тақырыпты меңгеру, жұптық талқылау, дерекпен жұмыс және қорытындылау кезеңдерінде үздіксіз жүзеге асырылады. Мұғалім әр кезеңде оқушы жауабын талдап, келесі оқу қадамын соған сәйкес жоспарлайды.

Сабақтың басындағы қысқа қалыптастырушы тапсырма оқушылардың алдыңғы білімін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, жаңа тарихи кезеңді бастамас бұрын оқушыларға бұрынғы кезеңдегі негізгі өзгерістерді еске түсіру ұсынылады. Олардың жауаптары арқылы мұғалім жаңа білімді қандай деңгейден бастау керектігін анықтайды. Егер сыныптың көпшілігі қажетті алдыңғы білімді меңгермеген болса, қысқаша қайталау жүргізуге болады. Осы тұрғыдан қалыптастырушы бағалау сабақ жоспарын икемді басқарудың тиімді құралы саналады.

Жаңа материалды меңгеру кезеңінде де қалыптастырушы бағалау арқылы оқушы түсінігі тексеріледі. Мұғалім белгілі бір ақпаратты түсіндіргеннен кейін шағын тапсырма беру арқылы оқушылардың материалды қаншалықты дұрыс қабылдағанын анықтайды. Егер жауаптарда ортақ қателік байқалса, түсіндіру тәсілін өзгерту, қосымша мысал беру немесе оқу материалын қайта қарастыру қажет болады. Демек, қалыптастырушы бағалау тек оқушыны емес, мұғалімнің өз оқыту әрекетін де бағалауға мүмкіндік береді.

Сабақ соңындағы қысқа рефлексия немесе «шығу билеті» тәсілі де тиімді. Мұнда білім алушыларға сабақ бойынша бір-екі нақты сұрақ беріледі. Мысалы, «Бүгінгі тақырып бойынша ең маңызды тарихи өзгерісті ата және себебін түсіндір», «Саған түсініксіз қалған бір мәселені жаз», «Тақырып бойынша бір қорытынды жаса» деген тапсырмалар мұғалімге келесі сабаққа қажетті ақпарат береді. Жауаптарды талдау арқылы қандай мәселені қайта түсіндіру қажет екенін және қандай оқушыларға қосымша қолдау керектігін анықтауға болады.

Қалыптастырушы бағалаудың тиімділігі мұғалімнің жинаған ақпаратты ары қарай қалай қолдануына байланысты. Егер тапсырма орындалып, тексерілгеннен кейін оның нәтижесі келесі оқу әрекетіне ықпал етпесе, бағалаудың қалыптастырушы сипаты әлсірейді. Сондықтан әр тапсырманың нәтижесі мұғалім үшін педагогикалық шешім қабылдауға негіз болуы керек. Бір жағдайда оқушыға қосымша түсіндіру қажет болса, екінші жағдайда күрделірек тапсырма ұсынылады, үшінші жағдайда белгілі бір дағдыны қайта дамыту қажет болуы мүмкін.

Осы тұрғыдан алғанда қалыптастырушы бағалау мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыстың үздіксіз жүйесі ретінде көрінеді. Мұғалім оқушының әрекеті туралы ақпарат алып қана қоймай, сол ақпарат негізінде оқыту әдісін жетілдіреді. Оқушы өз кезегінде оқу мақсатына қаншалықты жақындағанын түсініп, келесі қадамын анықтайды. Бұл өзара байланыс Қазақстан тарихы пәнін меңгерудің сапасын арттырып, білім алушының тарихи білімді саналы түрде игеруіне мүмкіндік береді.

Қазақстан тарихы пәнінде қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын тиімді ұйымдастыруда цифрлық ресурстарды пайдалану да маңызды мүмкіндік береді. Қазіргі білім беру ортасында интерактивті тапсырмалар, электрондық тесттер, онлайн викториналар, цифрлық карталар мен уақыт сызықтары оқушылардың тарихи материалды қабылдауын жеңілдетіп, олардың белсенділігін арттыра алады. Дегенмен цифрлық құралдың өзі оқу мақсаты болып саналмайды. Оны қолдану кезінде ең алдымен тапсырманың мазмұнына, бағаланатын дағдыға және оқушы алатын кері байланыстың сапасына мән берілуі қажет. Мысалы, оқушылар тарихи оқиғаларды электрондық уақыт сызығына орналастырып қана қоймай, олардың арасындағы себеп-салдарлық байланысты түсіндірсе, цифрлық құрал тарихи ойлауды дамытуға нақты қызмет етеді.

Цифрлық форматтағы қалыптастырушы бағалаудың тағы бір артықшылығы – жедел кері байланыс беру мүмкіндігі. Кейбір тапсырмалардың нәтижесін оқушы орындаған сәтте көріп, өз қатесін бірден анықтай алады. Алайда автоматты түрде берілетін «дұрыс» немесе «қате» жауабының өзі жеткіліксіз. Егер мүмкіндік болса, оқушыға не себепті қателескенін түсіндіретін қысқа нұсқау немесе дұрыс шешімге жетелейтін қосымша сұрақ ұсынылғаны тиімді. Себебі қалыптастырушы бағалаудың негізгі мақсаты нәтижені тіркеу емес, сол нәтиже арқылы оқуды жақсарту болып табылады.

Қазақстан тарихын оқыту барысында қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын әзірлегенде ұлттық мазмұн мен тарихи құндылықтарға да назар аудару керек. Тарих пәні білім алушының туған жеріне, халқына, мемлекеттілігіне және тарихи мұрасына деген саналы көзқарасын қалыптастырады. Сондықтан тапсырмалар тарихи фактілерді меңгертумен қатар, оқушының ұлттық мәдени мұраның маңызын түсінуіне, тарихи сабақтастықты сезінуіне және ел тарихындағы маңызды кезеңдерді бағалай білуіне ықпал етуі тиіс. Мысалы, тарихи ескерткіш, археологиялық нысан, ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы немесе тәуелсіздік тарихына байланысты тапсырмалар арқылы оқушылардың азаматтық жауапкершілігін дамытуға болады.

Сонымен бірге тарихты оқытуда тек жағымды оқиғаларды көрсету немесе тарихи тұлғаларды біржақты бағалау дұрыс емес. Қалыптастырушы бағалау тапсырмалары оқушыға тарихи құбылыстардың күрделілігін түсінуге мүмкіндік беруі қажет. Бір оқиғаның әр әлеуметтік топқа әртүрлі ықпал етуі, тарихи шешімнің белгілі кезеңде тиімді болғанымен, кейін басқа салдарға әкелуі немесе тарихи тұлғаның қызметінің қарама-қайшылықты тұстары болуы мүмкін. Осындай мәселелерді талдау оқушының тарихи оқиғаларға сыни әрі объективті көзқарасын қалыптастырады.

Қалыптастырушы бағалау тапсырмаларының сапасын арттыру үшін мұғалім олардың нәтижесін жүйелі түрде талдап отырғаны жөн. Бір тапсырманы орындауда оқушылардың басым бөлігі қателесе, мәселе тек оқушы білімінде емес, тапсырманың тұжырымдалуында немесе алдыңғы түсіндірудің жеткіліксіздігінде болуы мүмкін. Сондықтан мұғалім бағалау нәтижелерін рефлексия құралы ретінде де қолдануы керек. Қандай тапсырмалар оқушылар үшін түсінікті болды, қай сұрақтарда қиындық кездесті, қай дағды жеткілікті қалыптаспаған, қандай оқыту тәсілін өзгерту қажет деген сұрақтар мұғалімнің кәсіби тәжірибесін жетілдіруге көмектеседі.

Әсіресе тарихи мәтіндерді талдауға арналған тапсырмаларда оқушылардың оқу сауаттылығын ескеру маңызды. Кей жағдайда білім алушы тарихи мазмұнды білсе де, күрделі мәтінді түсінудегі қиындық салдарынан тапсырманы дұрыс орындай алмауы мүмкін. Сондықтан мәтін көлемі, тілдік күрделілігі, тарихи терминдер саны оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес болуы қажет. Қажет жағдайда күрделі мәтінді бөліктерге бөліп, негізгі сұрақтарды кезең-кезеңімен ұсынуға болады. Бұл тәсіл оқушының тарихи мазмұнды игеруіне кедергі келтірмей, біртіндеп дербес талдауға үйретеді.

Қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын құрастыру кезінде сұрақтың нақты берілуі де маңызды. Тым жалпы сұрақ оқушыға қандай жауап күтілетінін түсінуге мүмкіндік бермейді. Мысалы, «Көтеріліс туралы айтып бер» деген тапсырманың орнына «Көтерілістің басталуына әсер еткен екі саяси және бір әлеуметтік себепті анықтап, олардың біреуінің маңызын түсіндір» деген тапсырма нақтырақ болады. Бұл жерде оқушы не істеуі керектігін біледі, ал мұғалім оның жауабын нақты критерий бойынша бағалай алады.

Оқушының тарихи білімін дамытуда ашық сұрақтардың үлесін көбейту де тиімді. Жабық сұрақтар нақты фактілерді тез тексеруге қолайлы болғанымен, олар білім алушының ойлау үдерісін толық ашып көрсете алмайды. Ал «Неліктен?», «Қандай дәлел келтіруге болады?», «Қайсысы маңыздырақ?», «Бұл оқиғаның тарихи маңызы неде?», «Сен бұл пікірмен қаншалықты келісесің?» сияқты сұрақтар оқушыны жауапты негіздеуге жетелейді. Қалыптастырушы бағалау барысында мұндай сұрақтарға оқушының жауабын тыңдау мұғалімге оның тарихи түсінігінің тереңдігін анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстан тарихы пәніндегі қалыптастырушы бағалаудың тағы бір маңызды қыры – оқушының зерттеушілік дағдысын дамыту. Тарихи зерттеудің қарапайым элементтерін мектеп деңгейінен қалыптастыруға болады. Оқушы зерттеу сұрағын құрастыру, деректер жинау, олардың сенімділігін салыстыру, негізгі ақпаратты іріктеу және қорытынды жасау сияқты әрекеттерді біртіндеп меңгереді. Мысалы, туған өлке тарихына байланысты шағын зерттеу жұмысы беріліп, оқушы жергілікті тарихи ескерткіш туралы бірнеше деректі салыстырып, оның маңызын анықтай алады. Мұндай тапсырмалар тарих пәнін оқулық шеңберінен шығарып, нақты өмірмен байланыстырады.

Зерттеушілік тапсырмаларды қалыптастырушы бағалау кезінде жұмыс нәтижесін ғана емес, оның орындалу үдерісін де бағалау маңызды. Оқушы ақпаратты қайдан алды, деректі қалай таңдады, бірнеше ақпаратты қалай салыстырды, қорытындысын қандай дәлелге сүйеніп жасады деген сұрақтар оның зерттеу әрекетін бағалауға мүмкіндік береді. Осылайша мұғалім білім алушыға зерттеу мәдениетін қалыптастыруға бағытталған кері байланыс ұсынады.

Тарихи эссе элементтері де қалыптастырушы бағалау үшін тиімді құрал болып табылады. Мұндай жұмыс міндетті түрде көлемді эссе түрінде берілуі шарт емес. Кейде оқушыға бір тезис ұсынып, оған қатысты екі дәлел мен қорытынды жаздырудың өзі жеткілікті. Мысалы, «Қазақ хандығының құрылуы қазақ мемлекеттілігінің дамуындағы шешуші кезең болды» деген пікір ұсынылып, білім алушыдан осы тұжырымды тарихи фактілермен негіздеу сұралуы мүмкін. Мұндай тапсырма оқушының деректерді таңдау, аргумент құру және логикалық қорытынды жасау қабілетін дамытады.

Қалыптастырушы бағалауды жүйелі ұйымдастыру оқушының бағадан қорқуын азайтып, оқу үдерісіне сенімді қатысуына мүмкіндік береді. Егер бағалау үнемі жазалау немесе қателікті көрсету құралы ретінде қабылданса, оқушы өз ойын еркін білдіруден тартынуы мүмкін. Ал мұғалім қатені оқу мүмкіндігі ретінде қабылдап, оқушыға оны түзету жолын көрсетсе, білім алушы белсенді әрекет етуге ұмтылады. Тарих сабағында әртүрлі пікір білдіруге мүмкіндік беру, дәлелді жауапты қолдау және оқушының қателесуіне қауіпсіз жағдай жасау шығармашылық және сыни ойлаудың дамуына әсер етеді.

Осыған байланысты мұғалімнің кері байланыс мәдениеті ерекше рөл атқарады. Сапалы кері байланыс нақты, түсінікті, қысқа және әрекетке бағытталған болуы тиіс. Мысалы, «Жауабың жақсы» деген жалпы пікірдің орнына «Сен реформаның екі нәтижесін дұрыс көрсеттің, енді олардың қоғамға әсерін нақты тарихи мысалмен түсіндір» деген кері байланыс оқушыға келесі әрекетін анық көрсетеді. Сондай-ақ «Қайта оқы» деген нұсқаудың орнына «Мәтіннің екінші абзацындағы жер мәселесіне қатысты ақпаратқа назар аудар» деген бағыттау анағұрлым нәтижелі.

Қалыптастырушы бағалауды жоспарлау мұғалімнен алдын ала жүйелі дайындықты талап етеді. Сабақ жоспарын құрастыру кезінде оқу мақсаты, бағалау критерийі, тапсырма және кері байланыс өзара байланыста қарастырылуы тиіс. Егер осы элементтердің бірі екіншісіне сәйкес келмесе, бағалау нәтижесі оқушының нақты оқу жетістігін көрсете алмайды. Сондықтан тапсырма әзірлеу барысында оқу мақсатын талдау, оның құрамындағы негізгі әрекетті анықтау, сол әрекетті тексеретін тапсырма дайындау және күтілетін жауаптың белгілерін дескриптор түрінде көрсету тиімді.

Мұғалім әр сабақта қалыптастырушы бағалаудың көптеген түрін қолдануға міндетті емес. Керісінше, аз мөлшерде болса да, нақты оқу мақсатына бағытталған сапалы тапсырма тиімдірек нәтиже береді. Бір сабақта тарихи дерекпен жұмыс негізгі мақсат болса, бағалау тапсырмалары да сол дағдыны бақылауға бағытталуы

мүмкін. Келесі сабақта салыстыру немесе тарихи маңыздылықты бағалау дағдысына басымдық беріледі. Осылайша қалыптастырушы бағалау жүйелілік пен сабақтастық қағидатына сүйенген кезде оқушылардың тарихи ойлау дағдылары біртіндеп дамиды.

Қазақстан тарихы бойынша қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын әзірлеуде мұғалімнің шығармашылық ізденісі маңызды. Дайын тапсырмаларды өзгеріссіз қолдану әрдайым сыныптың қажеттілігіне сәйкес келе бермеуі мүмкін. Мұғалім оқушылардың деңгейін, мектептің ерекшелігін, тақырып мазмұнын және сабақтың мақсатын ескере отырып, тапсырманы бейімдей алады. Бір тапсырмаға қосымша дерек енгізу, сұрақтарды күрделендіру, кейбір оқушыларға тірек сөздер беру немесе жауап форматын өзгерту арқылы оның тиімділігін арттыруға болады.

Қалыптастырушы бағалаудың нәтижесі бір реттік көрсеткіш ретінде қарастырылмауы қажет. Оқушының белгілі бір тапсырмада қателесуі оның сол дағдыны мүлде меңгермегенін білдірмейді. Мұғалім бірнеше тапсырманың нәтижесін салыстырып, оқушының даму динамикасын бақылағаны дұрыс. Мысалы, алғашқы сабақта тарихи деректің негізгі ойын анықтауда қиындық көрген оқушы кейінгі тапсырмаларда бұл әрекетті дербес орындай бастаса, оның алға ілгерілеуі байқалады. Мұндай прогресті оқушының өзіне де көрсету оның оқу мотивациясын арттырады.

Сонымен қатар қалыптастырушы бағалау мұғалім мен ата-ана арасындағы байланысты да мазмұнды ете алады. Оқушының оқу жағдайы туралы ақпарат тек сандық көрсеткішке сүйенбей, нақты дағдылар арқылы түсіндірілген жағдайда ата-ана баласының жетістігі мен қиындықтарын жақсы түсінеді. Мысалы, «тарихи фактілерді біледі, бірақ себеп-салдарлық байланысты түсіндіруде қолдау қажет» деген ақпарат оқушының нақты оқу қажеттілігін көрсетеді. Бұл мұғалім, оқушы және ата-ана арасындағы серіктестікті нығайтады.

Қазақстан тарихы пәні бойынша қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын жүйелі қолдану нәтижесінде білім алушының пәндік білімімен қатар әмбебап дағдылары да дамиды. Ол ақпаратты талдау, маңызды мәліметті іріктеу, салыстыру, дәлелдеу, пікір айту, қорытынды жасау, өз жұмысын бағалау және қателерін түзетуге үйренеді. Бұл дағдылар тек тарих пәнінде емес, басқа оқу пәндерінде және күнделікті өмірде де қажет.

Қорытындылай келе, Қазақстан тарихы пәніндегі қалыптастырушы бағалау – оқушының оқу жетістігін жүйелі бақылауға, оқу қиындықтарын дер кезінде анықтауға және білім алу үдерісін жетілдіруге мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық құрал. Оның нәтижелі болуы оқу мақсаты, бағалау критерийі, тапсырма, дескриптор және кері байланыстың өзара үйлесімділігіне байланысты. Қалыптастырушы бағалау оқушыға баға қоюды көздемей, оның қандай деңгейде тұрғанын және келесі оқу қадамы қандай болуы керектігін анықтауға бағытталады.

Қазақстан тарихы сабағында қолданылатын қалыптастырушы бағалау тапсырмалары тарихи фактілерді есте сақтаумен шектелмей, тарихи ойлау дағдыларын дамытуы тиіс. Себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, тарихи кезеңдерді салыстыру, деректерді талдау, тарихи тұлғаларға баға беру, дәлелді пікір айту, карта мен визуалды материалдарды пайдалану, зерттеу жүргізу және қорытынды жасау сияқты әрекеттер білім алушының тарихи сауаттылығын қалыптастырады. Мұндай тапсырмалар арқылы оқушы өткенді тереңірек түсініп қана қоймай, тарихи құбылыстарды қазіргі қоғамдық үдерістермен байланыстыра қарастыруға дағдыланады.

Қалыптастырушы бағалаудың маңызды шарты – сапалы кері байланыс. Мұғалім оқушының жетістігін нақты атап, даму бағытын көрсеткен жағдайда білім алушы өз оқуына жауапкершілікпен қарай бастайды. Өзін-өзі бағалау және өзара бағалау тәсілдерін қолдану да оқушылардың дербестігін арттырып, оқу мәдениетін қалыптастырады. Саралау, жас ерекшелігін ескеру және тапсырмаларды білім алушылардың жеке мүмкіндіктеріне бейімдеу әр оқушының оқу мақсатына жетуіне қолайлы жағдай жасайды.

Сондықтан Қазақстан тарихы пәні бойынша қалыптастырушы бағалау тапсырмаларын әзірлеу мұғалім жұмысының маңызды әдістемелік бағыты ретінде қарастырылуы тиіс. Жүйелі, мақсатқа бағытталған және ойлау дағдыларын дамытуға негізделген бағалау оқушының пәнге қызығушылығын арттырып, білім сапасын жоғарылатады. Ең бастысы, қалыптастырушы бағалау оқушыны дайын ақпаратты қабылдаушыдан тарихи деректерді зерттейтін, салыстыратын, дәлелдейтін, бағалайтын және өзіндік қорытынды жасай алатын белсенді тұлға ретінде қалыптастыруға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. «Қазақстан тарихы» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы.
4. Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериялды бағалау жөніндегі нұсқаулық. – Астана: Назарбаев Зияткерлік мектептері ДББҰ.
5. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Оқыту мен оқудағы жаңа тәсілдер. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ.
6. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. – 1998. – Vol. 5. – №1. – P. 7–74.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longmans, Green, 1956.
8. Heritage M. Formative Assessment: Making It Happen in the Classroom. – Thousand Oaks: Corwin Press, 2010.

9. Wiliam D. Embedded Formative Assessment. – Bloomington: Solution Tree Press, 2011.
10. Әбіл Е.А. Қазақстан тарихы: әдістемелік мәселелер және тарихи таным. – Алматы.
11. Қазақстан тарихын оқыту әдістемесіне арналған оқу-әдістемелік еңбектер мен мұғалімдерге арналған әдістемелік нұсқаулықтар.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Зулпиева Куттикыз Умирзаковна
*Жетісай ауданының мамандандырылған
"Дарын" мектеп-интернаты" КММ
Қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі.*

Аннотация. Мақалада қазақ тілі сабақтарында оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру мен арттырудың тиімді жолдары қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының алған теориялық білімін күнделікті өмірде қолдана білуі, әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс жасауы, мәтінді түсінуі, талдауы, өз ойын дәлелді әрі сауатты жеткізуі маңызды құзыреттердің бірі болып саналады. Осы тұрғыдан алғанда қазақ тілі пәнінің оқушының функционалдық сауаттылығын дамытудағы мүмкіндігі өте жоғары. Мақалада мәтінмен жұмыс, өмірлік жағдаяттарға негізделген тапсырмалар, коммуникативтік әдістер, проблемалық сұрақтар, шығармашылық және зерттеушілік жұмыстар арқылы білім алушылардың тілдік, танымдық, коммуникативтік дағдыларын жетілдіру мәселелері сөз болады. Сонымен қатар мұғалімнің оқу тапсырмаларын оқушының жас ерекшелігі мен өмірлік тәжірибесіне сәйкестендіруі, білімді дайын күйінде ұсынбай, оны өз бетінше іздену және қолдану арқылы меңгертуі қажеттігі қарастырылады.

Түйін сөздер: функционалдық сауаттылық, қазақ тілі, мәтінмен жұмыс, оқылым, жазылым, айтылым, тыңдалым, өмірлік жағдаят, коммуникативтік құзыреттілік, білім беру.

Қазіргі қоғамда білімді адамның көрсеткіші тек белгілі бір көлемдегі ақпаратты есте сақтап, оны қайталап айтып бере алуымен анықталмайды. Бүгінгі оқушы ақпаратты түсініп, салыстырып, саралап, қажеттісін таңдап, оны нақты өмірлік жағдайда пайдалана білуі керек. Осы талаптар білім беру үдерісінде функционалдық сауаттылық ұғымының маңызын арттырып отыр. Функционалдық сауаттылық – адамның алған білімін күнделікті өмірде тиімді қолдануы, әлеуметтік ортада өз орнын табуы, түрлі мәселелерді шешуде білім, білік және дағдыларын орынды пайдалана білу қабілеті. Мұндай сауаттылық оқушының тек оқу жетістігіне ғана емес, болашақтағы кәсіби және қоғамдық өміріне де тікелей әсер етеді.

Қазақ тілі пәні оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда ерекше орын алады. Себебі тіл – тек қарым-қатынас құралы ғана емес, адамның ойлау жүйесін қалыптастыратын, қоршаған ортаны танып-білуіне мүмкіндік беретін маңызды құрал. Оқушы тілді меңгеру барысында ақпаратты қабылдауға, оны өңдеуге, өз ойын жүйелеуге, пікірін білдіруге, басқалардың көзқарасын түсінуге және белгілі бір мәселе бойынша шешім қабылдауға үйренеді. Сондықтан қазақ тілі сабағында грамматикалық ережелерді жаттатумен немесе сөздердің дұрыс жазылуын үйретумен ғана шектелу жеткіліксіз. Сабақ мазмұны оқушының тілдік білімін нақты өмірмен байланыстырып, оны тәжірибеде қолдануға бағытталуы қажет.

Функционалдық сауаттылықты дамытуда мұғалім алдымен оқушыға ұсынылатын тапсырмалардың мазмұнына назар аударуы керек. Дәстүрлі сабақтарда «ережені айт», «сөйлемнен зат есімді тап», «сөздерді септе» сияқты тапсырмалар жиі кездеседі. Мұндай жұмыстар тілдік білімді бекіту үшін қажет болғанымен, олардың барлығы бірдей оқушының функционалдық сауаттылығын дамыта бермейді. Ал сол грамматикалық білімді күнделікті өмірмен байланыстыратын тапсырмалар білім алушыны ойланып әрекет етуге жетелейді. Мысалы, оқушыға қоғамдық көліктегі хабарландыру мәтінін редакциялау, мектеп әкімшілігіне өтініш жазу, әлеуметтік желідегі жазбаға әдеби тіл нормаларына сәйкес пікір білдіру, белгілі бір тауардың жарнамасын талдау немесе досына іс-шара туралы хабарлама дайындау ұсынылса, ол тілдік білімін нақты коммуникативтік жағдайда қолданады.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуда мәтінмен жұмыстың маңызы ерекше. Мәтін – тілдік білім мен өмірлік тәжірибені байланыстыратын негізгі құралдардың бірі. Қазақ тілі сабағында оқушыларға әртүрлі стильдегі және жанрдағы мәтіндерді ұсыну олардың ақпаратты қабылдау, түсіну және өңдеу қабілетін арттырады. Көркем мәтінмен қатар жаңалық, хабарландыру, жарнама, нұсқаулық, сұхбат, мақала, кесте, диаграмма, интернеттегі ақпараттық жазба сияқты материалдарды пайдалану тиімді. Себебі күнделікті өмірде адам тек көркем әдебиетпен емес, әртүрлі сипаттағы ақпараттармен кездеседі. Оқушы осындай мәтіндермен мектеп қабырғасында жұмыс істеуге дағдыланса, болашақта ақпараттық ортаға бейімделуі жеңіл болады.

Мәтінді оқыту барысында мұғалім оқушыдан тек оның мазмұнын айтып беруді талап етпеуі қажет. Мәтіндегі негізгі және қосымша ақпаратты ажырату, автордың негізгі ойын анықтау, көтерілген мәселеге көзқарас білдіру, дәлелдерді табу, ақпараттардың шынайылығын бағалау, мәтіндегі себеп пен салдарды

анықтау сияқты тапсырмалар ұсынылғаны дұрыс. Мысалы, экологиялық мәселе туралы мәтін беріліп, «Автор қандай мәселені көтеріп отыр?», «Бұл мәселенің пайда болуына не себеп?», «Ұсынылған шешімдердің қайсысы тиімді деп ойлайсың?», «Өз аймағыңда осы мәселені шешу үшін қандай әрекет жасауға болады?» деген сұрақтардың қойылуы оқушының мәтінді терең түсінуіне мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмалар оқылым сауаттылығымен бірге сыни ойлау қабілетін де қалыптастырады.

Функционалдық сауаттылықтың маңызды құрамдас бөлігінің бірі – оқушының өз ойын нақты, түсінікті әрі дәлелді жеткізе білуі. Қазақ тілі сабағында айтылым әрекетін дамыту үшін оқушыға дайын мәтінді жатқа айтқызу жеткіліксіз. Оның белгілі бір тақырып бойынша пікір білдіруіне, өз көзқарасын негіздеуіне, қарсы пікірге жауап беруіне, сұрақ қоюына және диалог жүргізуіне мүмкіндік берілуі керек. Пікірталас, сұхбат, рөлдік ойын, жағдаяттық тапсырмалар, шағын таныстырылымдар осы мақсатта нәтижелі қолданылады. Мысалы, «Мектепте ұялы телефонды пайдалануға шектеу қажет пе?» деген мәселені талқылау барысында оқушылар екі түрлі көзқарасты қарастырып, дәлелдер жинайды және өз ұстанымдарын қорғайды. Бұл тапсырмада оқушы тек сөйлеп қана қоймай, ақпаратты саралау, дәлел таңдау, қарсы тараптың пікірін тыңдау және мәдениетті түрде жауап беру дағдыларын меңгереді.

Тыңдалым да функционалдық сауаттылықты қалыптастыруға тікелей ықпал етеді. Күнделікті өмірде адам көптеген ақпаратты тыңдау арқылы қабылдайды. Сондықтан сабақ барысында аудиомәтіндер, сұхбаттар, жаңалықтар, хабарландырулар, бейнематериалдар мазмұны бойынша тапсырмалар ұйымдастыру пайдалы. Тыңдалымнан кейін оқушылар ақпараттың негізгі бөлігін анықтап, маңызды деректерді жазып алуы, сөйлеушінің мақсатын ажыратуы, берілген ақпарат бойынша шешім қабылдауы мүмкін. Мысалы, саяхат туралы аудиохабарлама тыңдалып, оқушыдан жол жүру уақытын, қажетті заттардың тізімін және қауіпсіздік ережелерін анықтау сұралса, тапсырма нақты өмірлік әрекетке жақындай түседі.

Жазылым дағдысын қалыптастыру барысында да өмірлік жағдаяттар негізге алынуы тиіс. Оқушының белгілі бір тақырыпта көлемді шығарма жазуы оның жазбаша тілін дамытуға әсер еткенімен, функционалдық сауаттылық тұрғысынан әртүрлі жанрдағы мәтіндермен жұмыс істегені тиімді. Өтініш, хабарландыру, шақыру, пікір, нұсқаулық, электрондық хат, құттықтау, шағын мақала, әлеуметтік желіге арналған жазба сияқты жұмыстар оқушының коммуникативтік қажеттіліктеріне жақын келеді. Мұнда мәтіннің кімге арналғаны, қандай мақсатпен жазылатыны және қандай тілдік бірліктерді қолдану қажеттігі ескеріледі. Мәселен, бір ақпаратты досына хабарлау мен мектеп директорына ресми түрде жеткізудің тілдік ерекшеліктерін салыстыру оқушының стильдік сауаттылығын арттырады.

Қазақ тілі сабағында функционалдық сауаттылықты арттыру үшін оқытуда өмірлік жағдаяттарды жүйелі қолданудың маңызы зор. Оқушы өзін белгілі бір жағдайда елестетіп, нақты шешім қабылдауы қажет болған кезде оның оқу әрекеті мәнді сипатқа ие болады. Мысалы, «Сен кітапхана қызметкерісің. Оқушыларды жаңа кітаптар көрмесіне шақыратын хабарландыру жаз», «Сенің сыныбың табиғатты қорғауға арналған акция ұйымдастырмақ. Акцияның мақсатын түсіндіретін қысқа үндеу дайында», «Интернеттен бір-біріне қайшы екі ақпарат кездестірдің. Қайсысына сенуге болатынын қандай белгілер арқылы анықтайсың?» деген тапсырмалар оқушының тілдік білімімен қатар әлеуметтік тәжірибесін де дамытады.

Осылайша, қазақ тілі сабағы оқушы үшін ережелер мен жаттығулар жиынтығы болып қалмай, күнделікті өмірде қажет болатын тілдік және танымдық дағдыларды меңгертетін ортаға айналуы тиіс. Мұғалім сабақтағы әр тапсырманың оқушыға қандай практикалық дағды беретінін ескерген жағдайда ғана функционалдық сауаттылықты қалыптастыру жүйелі сипат алады. Оқушы мәтінді түсініп оқуға, ақпаратты саралауға, сұрақ қоюға, өз ойын дәлелдеуге, тілдік құралдарды жағдаятқа сәйкес пайдалануға біртіндеп дағдыланады. Бұл бағыттағы жұмыстың нәтижелілігі оқыту әдістерінің мазмұнымен, мұғалімнің тапсырманы дұрыс ұйымдастыруымен және білім алушының белсенді әрекетімен тығыз байланысты.

Функционалдық сауаттылықты дамытуда оқушының белсенді әрекетіне негізделген әдістерді қолдану маңызды. Сабақта мұғалім ақпаратты дайын күйінде беруші ғана емес, оқушының ізденуіне, ойлануына, салыстыруына және қорытынды жасауына бағыт беруші болуы қажет. Мұндай жағдайда білім алушы оқу үдерісіне белсенді араласып, өз бетінше әрекет етуге үйренеді. Бұл мақсатта проблемалық оқыту, жобалау әдісі, зерттеу жұмыстары, топтық және жұптық тапсырмалар, кейс әдісі, пікірталас, сұрақ-жауап, ой қозғау сияқты тәсілдерді жүйелі қолдануға болады. Әдіс таңдауда оның сабақтың оқу мақсатына сәйкестігі және оқушының нақты дағдысын дамытуға ықпалы ескерілуі тиіс.

Проблемалық тапсырмалар оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда ерекше тиімділік көрсетеді. Мұндай тапсырмаларда оқушыға дайын жауап ұсынылмайды, керісінше белгілі бір мәселені талдап, шешім табу міндеті беріледі. Мысалы, «Мектеп асханасындағы тағам қалдықтарын азайту үшін қандай ұсыныс берер едің?», «Оқушылар арасында кітап оқуға қызығушылықты қалай арттыруға болады?», «Әлеуметтік желідегі тіл мәдениетін жақсарту үшін қандай ережелер қажет?» деген тапсырмалар оқушыны нақты мәселе төңірегінде ойлануға жетелейді. Оқушы өз ұсынысын айтып қана қоймай, оны дәлелдеуі, нақты мысалдар келтіруі және оның тиімділігін түсіндіруі керек. Осы арқылы тілдік дағды ойлау дағдысымен үштасады.

Қазақ тілі сабағында зерттеушілік сипаттағы тапсырмаларды да тиімді пайдалануға болады. Мысалы, оқушыларға күнделікті өмірде қолданылатын қазақша жарнамалардың тілін зерттеу, әлеуметтік желідегі сөз қолданысын бақылау, өз ортасында жиі кездесетін кірме сөздерді жинақтау, жастар тіліндегі жаңа сөздердің қолданылуын талдау сияқты шағын зерттеу жұмыстарын ұсынуға болады. Мұндай жұмыс барысында білім алушы ақпарат жинайды, оны топтастырады, салыстырады, қорытынды жасайды және зерттеу нәтижесін

ауызша немесе жазбаша таныстырады. Бұл әрекеттер оқушының ізденушілік қабілетін ғана емес, ақпараттық және коммуникативтік сауаттылығын да дамытады.

Функционалдық сауаттылықты арттыруда ақпаратпен жұмыс істеу дағдысына ерекше мән берілуі қажет. Қазіргі оқушы күн сайын интернет, әлеуметтік желі, теледидар, түрлі мобильді қосымшалар арқылы өте көп ақпарат қабылдайды. Алайда ақпарат көлемінің көп болуы оның барлығы бірдей сапалы немесе сенімді дегенді білдірмейді. Сондықтан қазақ тілі сабағында ақпараттың қайдан алынғанын анықтау, авторын тексеру, дереккөздерді салыстыру, факт пен пікірді ажырату сияқты тапсырмаларды ұйымдастыру маңызды. Бұл оқушылардың медиасауаттылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Мәселен, оқушыларға бір оқиға туралы екі түрлі мәтін ұсынылып, олардың мазмұнын салыстыруға болады. Бір мәтінде нақты деректер келтірілсе, екіншісінде автордың эмоциялық бағасы басым болуы мүмкін. Оқушылар қай ақпараттың факт, қай сөйлемнің пікір екенін анықтайды, мәтін авторларының мақсатын салыстырады және қай дереккөзге көбірек сенуге болатынын түсіндіреді. Бұл жұмыс тілдік талдаумен қатар ақпараттық ортада саналы әрекет ету дағдысын қалыптастырады.

Қазақ тілі сабақтарындағы сөздік қорды дамыту жұмыстары да функционалдық бағытта жүргізілгені тиімді. Оқушы жаңа сөзді тек жаттап қана қоймай, оны нақты жағдаятта дұрыс қолдануы тиіс. Мысалы, жаңа сөздермен сөйлем құрастырудан бөлек, оларды диалогта қолдану, белгілі бір тақырып бойынша шағын мәтін жазу, жағдаятқа сәйкес сөз таңдау, синонимдердің мағыналық реңктерін салыстыру сияқты тапсырмалар беріледі. Осылайша сөздік қор оқушының күнделікті сөйлеу тәжірибесіне енгізіледі.

Оқушының сөздік қорын дамыту барысында тұрақты тіркестердің, мақал-мәтелдердің және бейнелі сөздердің мағынасын өмірлік жағдаяттармен байланыстыра меңгертудің де пайдасы зор. Мәселен, белгілі бір мақалдың мағынасын түсіндіріп қана қоймай, оны қандай жағдайда қолдануға болатынын анықтау ұсынылады. Оқушы мақалға сәйкес өмірлік мысал келтіреді немесе шағын жағдаят ойлап табады. Бұл тәсіл тілдің ұлттық ерекшелігін тануға, сөз мағынасын терең түсінуге және оны орынды қолдануға үйретеді.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыруда грамматиканы оқыту тәсілі де маңызды. Грамматикалық ережелерді өмірлік қолданыстан бөліп қарастыру оқушы үшін оны абстрактілі білімге айналдырып жіберуі мүмкін. Сондықтан грамматикалық материал мәтін мен нақты коммуникативтік әрекет арқылы меңгертілгені дұрыс. Мысалы, етістіктің рай түрлерін оқыту кезінде оқушыларға белгілі бір жағдайға байланысты өтініш, кеңес, ұсыныс немесе талап білдіретін сөйлемдер құратуға болады. Сын есімді меңгеру кезінде жарнама мәтініндегі заттың сапасын сипаттайтын сөздерді талдатуға, ал сан есімді оқыту барысында статистикалық мәліметтер мен кестелерді пайдаланып сөйлем құратуға болады. Осы жағдайда оқушы грамматикалық категорияның қолданыстық қызметін түсінеді.

Тілдік нормаларды меңгерту де функционалдық сауаттылықпен тікелей байланысты. Оқушы орфографиялық, орфоэпиялық, лексикалық және грамматикалық нормаларды тек ереже ретінде емес, сауатты қарым-қатынастың қажетті шарты ретінде қабылдауы керек. Мысалы, қате жазылған хабарландыру немесе жарнама мәтінін редакциялау барысында оқушы қатені тауып қана қоймай, оның мәтін мазмұнына, оқырманға және автордың беделіне қалай әсер ететінін түсінеді. Мұндай тапсырма тілдік білімнің практикалық маңызын көрсетеді.

Қазақ тілі сабақтарында топтық жұмысты ұйымдастыру да функционалдық сауаттылықты арттырудың бір жолы болып табылады. Топта жұмыс істеу барысында оқушылар өзара пікір алмасады, бір-бірін тыңдайды, ортақ шешімге келеді және жауапкершілікті бөліседі. Мәселен, әр топқа белгілі бір әлеуметтік мәселе беріледі. Олар мәселенің себептері мен салдарын анықтап, шешу жолдарын ұсынады, кейін өз қорытындыларын сынып алдында қорғайды. Мұндай әрекет оқушының сөйлеу мәдениетін, өз ойын жүйелі жеткізуін, дәлел келтіруін және өзгелердің пікірін құрметтеуін қалыптастырады.

Жұптық жұмыс та тілдік қарым-қатынасты дамытуда өте қолайлы. Оқушылар бір-біріне сұрақ қою, сұхбат жүргізу, мәтіндегі ақпаратты түсіндіру, өзара тексеру, диалог құру сияқты әрекеттерді орындай алады. Әсіресе сөйлеуге қиналатын оқушылар үлкен аудитория алдында емес, алдымен жұппен жұмыс барысында өз ойын еркін жеткізуге мүмкіндік алады. Бұл олардың сенімділігін арттырып, біртіндеп жалпы сыныптық талқылауға қатысуына жағдай жасайды.

Рөлдік ойындар оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға ерекше ықпал етеді. Рөлдік тапсырмада оқушы нақты әлеуметтік қызметті атқарып көреді. Мысалы, бірі – журналист, екіншісі – сұхбат беруші, бірі – сатып алушы, екіншісі – сатушы, бірі – дәрігер, екіншісі – науқас, бірі – кітапханашы, екіншісі – оқырман рөлін орындай алады. Әрине, қазақ тілі сабағында басты назар мамандықтың өзін меңгертуге емес, сол ортадағы тілдік қарым-қатынасты дұрыс ұйымдастыруға аударылады. Оқушы кіммен сөйлесіп тұрғанын, қандай сөздерді қолдану керектігін, сөйлеу стилін қалай өзгерту қажеттігін тәжірибе арқылы меңгереді.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыруда шығармашылық тапсырмалар да маңызды орын алады. Шығармашылық жұмыс білім алушыға өз ойын еркін білдіруге, қиялын дамытуға және тілдік құралдарды таңдап қолдануға мүмкіндік береді. Мысалы, мәтіннің соңын жалғастыру, оқиғаға басқа кейіпкердің көзқарасымен баға беру, белгілі бір тақырыпқа жарнама жасау, постер мәтінін әзірлеу, шағын бейнероликке сценарий жазу сияқты тапсырмалар ұсынылады. Мұндай жұмыстар оқушының тек тілдік емес, ұйымдастырушылық, шығармашылық және ақпараттық құзыреттерін де жетілдіреді.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру барысында мұғалімнің сұрақ қою шеберлігі де маңызды рөл атқарады. Сабақта тек «Кім?», «Не?», «Қайда?» тәрізді ақпаратты қайталауға арналған сұрақтармен шектелмеу керек. «Неліктен?», «Қалай ойлайсың?», «Қандай дәлел келтірер едің?», «Егер жағдай өзгерсе, қандай шешім

қабылдар едің?», «Бұл пікірмен келісесің бе? Неге?» сияқты сұрақтар оқушының жоғары деңгейдегі ойлау әрекетін қалыптастырады. Мұндай сұрақтарға бір ғана дайын жауап болмайды. Оқушы өз пікірін қалыптастырып, оны дәлелдеуге мәжбүр болады.

Оқу материалын оқушының жеке тәжірибесімен байланыстыру да функционалдық сауаттылықты арттырады. Егер тапсырма білім алушының күнделікті өміріне жақын болса, оған қызығушылық та жоғары болады. Мысалы, жасөспірімдер үшін әлеуметтік желі, достық, бос уақыт, спорт, музыка, қоршаған орта, мамандық таңдау, интернет қауіпсіздігі, ақша үнемдеу сияқты тақырыптар өзекті болуы мүмкін. Осындай тақырыптарды тілдік материалмен байланыстыру арқылы мұғалім әрі оқу мақсатын жүзеге асырады, әрі білім алушының өмірлік құзыреттерін дамытады.

Функционалдық сауаттылықтың тағы бір маңызды белгісі – білім алушының түрлі форматтағы ақпаратты түсініп, оны бір форматтан екіншісіне айналдыра білуі. Қазақ тілі сабағында тек тұтас мәтіндер ғана емес, кесте, сызба, инфографика, диаграмма, карта, белгі, сурет және басқа да визуалды ақпарат түрлері қолданылғаны жөн. Мысалы, оқушы диаграммадағы мәліметтерді талдап, оның негізінде қорытынды мәтін жаза алады немесе берілген мәтіндегі негізгі мәліметтерді кестеге түсіреді. Бұл тапсырмалар ақпаратты құрылымдау және қысқаша жеткізу дағдысын қалыптастырады.

Цифрлық технологияларды сабақта орынды пайдалану да функционалдық сауаттылықты дамыту мүмкіндігін кеңейтеді. Білім алушылар электрондық сөздіктерді, анықтамалықтарды, мәтіндік редакторларды, презентациялық бағдарламаларды, білім беру платформаларын пайдалану арқылы ақпарат іздеп, өңдеп, өз жұмыстарын ұсына алады. Дегенмен технологияны қолданудың өзі мақсат болмауы керек. Оның басты қызметі оқу тапсырмасын тиімді орындауға көмектесу болуы тиіс. Мысалы, интернеттен ақпарат іздеу барысында оқушы бірнеше дереккөзді салыстырып, ең сенімді ақпаратты таңдаса, цифрлық құрал нақты функционалдық дағдыны дамытуға қызмет етеді.

Қазіргі жағдайда жасанды интеллектке негізделген цифрлық құралдардың таралуы да оқушылардың ақпаратпен жұмыс мәдениетіне жаңа талаптар қойып отыр. Оқушы дайын жауапты көшіріп алумен шектелмей, алынған ақпаратты тексеру, сұрыптау, толықтыру және өз сөзімен жеткізу дағдысын меңгеруі керек. Мұғалім мұндай құралдарды қолдануда академиялық адалдық, авторлық жауапкершілік және дереккөзді тексеру мәселелеріне ерекше назар аударғаны дұрыс. Оқушы ақпараттың кез келген цифрлық ортада автоматты түрде дұрыс бола бермейтінін түсінуі қажет.

Бағалау жүйесі де функционалдық сауаттылықты дамытуға ықпал етуі тиіс. Егер мұғалім тек қатесіз жазылған сөздер мен дұрыс жауап санын ғана бағаласа, оқушы тапсырманың мазмұндық жағына жеткілікті көңіл бөлмеуі мүмкін. Сондықтан бағалау критерийлері оқушының ақпаратты түсінуін, ойын жүйелі жеткізуін, дәлел келтіруін, жағдаятқа сай тілдік құралдарды қолдануын да қамтуы қажет. Мысалы, эссеңі бағалау кезінде тек орфографиялық сауаттылық емес, тақырыптың ашылуы, пікірдің дәлелденуі, мәтін құрылымы және сөз қолданысы есепке алынады.

Қалыптастырушы бағалау осы тұрғыдан тиімді құрал болып табылады. Сабақ барысында мұғалім оқушының қатесін бірден қорытынды бағаға айналдырмай, оған кері байланыс беріп, жұмысын жетілдіру жолын көрсетуі қажет. «Сенің негізгі ойың түсінікті, енді оны нақты мысалмен толықтыр», «Мәтінде жақсы дәлел бар, бірақ қорытындысын күшейту керек», «Ақпарат дұрыс таңдалған, алайда дереккөзін көрсету қажет» сияқты кері байланыстар оқушыны әрі қарай әрекет етуге бағыттайды. Нәтижесінде бағалау оқыту үдерісінің ажырамас бөлігіне айналады.

Өзін-өзі бағалау мен өзара бағалау тәсілдерінің де маңызы жоғары. Оқушы өзінің жазған мәтінін белгілі критерийлер бойынша тексеріп, күшті және әлсіз жақтарын анықтай алады. Сонымен қатар сыныптасының жұмысын бағалау арқылы жақсы жауаптың белгілерін тереңірек түсінеді. Мұндай тәжірибе білім алушыны өз оқуына жауапкершілікпен қарауға және нәтижесін саралауға үйретеді.

Қазақ тілі сабағында функционалдық сауаттылықты жүйелі дамыту мұғалімнен тапсырмаларды қарапайымнан күрделіге қарай жоспарлауды талап етеді. Алғашқы кезеңде оқушы мәтіннен нақты ақпаратты табуы мүмкін. Кейін сол ақпараттарды салыстырып, олардың арасындағы байланысты анықтайды. Келесі деңгейде ақпаратты бағалап, өз пікірін білдіреді. Ең жоғары деңгейде алған білімін жаңа жағдайда қолданып, белгілі бір мәселені шешуге бағытталған өнім жасайды. Осы сатылардың бірізді сақталуы білім алушының танымдық әрекетін біртіндеп күрделендіруге мүмкіндік береді.

Функционалдық сауаттылық бір немесе бірнеше сабақ көлемінде қалыптасатын нәтиже емес. Ол жүйелі, мақсатты және үздіксіз жұмысты қажет етеді. Мұғалім әр сабақта оқушыға өздігінен ойлануға, таңдау жасауға, пікір білдіруге, қателесуге және қатесін түзетуге мүмкіндік берген кезде ғана оның дербестігі қалыптасады. Сондықтан функционалдық сауаттылықты дамыту белгілі бір тақырыпқа арналған жеке жұмыс ретінде емес, қазақ тілін оқытудың жалпы ұстанымы ретінде қарастырылуы керек.

Қазақ тілі сабағында функционалдық сауаттылықты қалыптастыруда оқушының жас ерекшелігін, білім деңгейін және жеке мүмкіндіктерін ескеру де маңызды. Бір сыныптағы білім алушылардың оқу қарқыны, сөздік қоры, мәтінді қабылдау деңгейі және өз ойын жеткізу қабілеті әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан тапсырмаларды саралап ұсыну оқушының оқу үдерісіне белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Кейбір оқушылар мәтіннен дайын ақпаратты табу арқылы жұмыс жасаса, қабілеті жоғары білім алушылар сол ақпаратты салыстырып, бағалап, өз көзқарасын білдіруге бағытталған күрделірек тапсырмалар орындай алады. Сараланған тапсырмалар оқушының мүмкіндігін төмендетпей, керісінше біртіндеп жоғары нәтижеге жетуіне жағдай жасайды.

Функционалдық сауаттылықты дамыту барысында пәнаралық байланыстың да маңызы зор. Қазақ тілі сабағында тарих, география, биология, әдебиет, информатика, өнер сияқты пәндермен байланысты мәтіндер мен тапсырмаларды қолдануға болады. Мысалы, тарихи тұлға туралы ақпаратты оқып, оның өмір жолына байланысты сұхбат дайындау, экологиялық мәселе бойынша статистикалық мәліметтерді талдап, қорытынды жазу немесе белгілі бір географиялық аймақ туралы ақпараттық мәтін құрастыру арқылы оқушы бірнеше пәннен алған білімін бір тапсырмада қолданады. Мұндай жұмыс оның дүниетанымын кеңейтіп қана қоймай, білімді кешенді түрде пайдалануға үйретеді.

Қазақ тілі пәніндегі функционалдық сауаттылықтың тағы бір маңызды бағыты – оқушының коммуникативтік мәдениетін қалыптастыру. Қоғамда адам тек дұрыс сөйлеп қана қоймай, өз ойын әдепті, орынды және түсінікті жеткізе білуі керек. Оқушы әртүрлі қарым-қатынас жағдайында ресми және бейресми сөйлеудің айырмашылығын түсініп, сөз әдебін сақтауы тиіс. Мысалы, мұғаліммен, құрдаспен, үлкен адаммен немесе бейтаныс адаммен сөйлесудің тілдік ерекшеліктерін салыстыру арқылы оқушы әлеуметтік ортаға сәйкес тілдік құралдарды таңдауды үйренеді.

Сөйлеу мәдениетін қалыптастыруда тыңдай білу дағдысына да көңіл бөлу қажет. Қарым-қатынас тек сөйлеуден тұрмайды. Басқа адамның ойын мұқият тыңдау, сөзін бөлмеу, негізгі ойын түсіну, қажет кезде нақтылаушы сұрақ қою, пікірге құрметпен қарау – функционалдық сауаттылықтың маңызды белгілері. Осы мақсатта сабақта жұптық сұхбат, пікірталас, топтық талқылау сияқты жұмыстарды жиі ұйымдастыруға болады. Мұғалім оқушының тек жауап беруін емес, қарсы тараптың пікіріне сәйкес жауап беруін де бағалағаны дұрыс.

Оқушылардың оқылм сауаттылығын дамытуда мәтінді алдын ала болжау әдісі де нәтижелі. Мұғалім мәтіннің тақырыбын, суретін немесе бірнеше тірек сөзді ұсынып, оның мазмұны не туралы болуы мүмкін екенін сұрайды. Оқушы өз болжамын айтады, кейін мәтінді оқып, болжамының қаншалықты сәйкес келгенін анықтайды. Бұл тәсіл оқушының мәтінді пассивті қабылдамай, белсенді түрде ойлануына жағдай жасайды. Сонымен қатар ол бұрынғы білімін жаңа ақпаратпен байланыстыруды үйренеді.

Мәтінмен жұмыс барысында сұрақ құрастыру тәсілін де қолдануға болады. Дәстүрлі сабақта мұғалім сұрақ қойып, оқушы жауап береді. Ал оқушының өзі мәтін мазмұны бойынша сұрақ дайындаған кезде оның мәтінді қаншалықты терең түсінгені байқалады. Білім алушылар бір-біріне қарапайым ақпараттық сұрақтармен қатар себеп-салдарлық, салыстырмалы, бағалау сипатындағы сұрақтар қоя алады. Бұл әдіс оқушының танымдық белсенділігін арттырып, мәтіндегі маңызды ақпаратты анықтауға көмектеседі.

Функционалдық сауаттылықты арттыру үшін оқушыны өз ойын дәлелмен айтуға үйрету аса маңызды. Кейбір білім алушылар «маған ұнайды», «мен келіспеймін», «бұл дұрыс» сияқты қысқа пікір білдірумен шектелуі мүмкін. Мұғалім олардың пікірді дәлелмен толықтыруына бағыт беруі керек. Мысалы, «Менің ойымша...», «Себебі...», «Оған мына мысал дәлел...», «Сондықтан...» сияқты құрылымдарды пайдалану арқылы оқушы пікірін логикалық түрде ұйымдастырады. Уақыт өте келе бұл тәсіл оның ауызша және жазбаша жауаптарының сапасын арттырады.

Дәлелді сөйлеу дағдысын қалыптастыруда пікірталас жұмыстарын жүйелі қолдануға болады. Пікірталас тақырыптары оқушының жасына және қызығушылығына сәйкес болуы керек. «Кітап оқу тиімді ме, әлде бейнематериал көру ме?», «Мектеп формасы міндетті болуы керек пе?», «Әлеуметтік желінің пайдасы көп пе, зияны көп пе?» сияқты тақырыптар білім алушылардың қызығушылығын тудырады. Мұндай тапсырма барысында оқушы қарсы пікірді де ескеруге, эмоцияға емес, дәлелге сүйенуге үйренеді. Осылайша тілдік дағдымен бірге мәдениетті пікірталас жүргізу қабілеті қалыптасады.

Қазақ тілі сабағында функционалдық сауаттылықты дамытуда жобалық жұмыстарды да қолдану тиімді. Жоба барысында оқушы белгілі бір мәселені таңдап, ақпарат жинайды, сұрыптайды, қорытынды жасайды және нәтижесін көпшілік алдында ұсынады. Мысалы, «Мектептегі тілдік орта», «Қазақша жарнамалардың сапасы», «Жастар тіліндегі жаңа сөздер», «Менің қаламдағы тарихи атаулар» сияқты тақырыптарда шағын жобалар ұйымдастыруға болады. Жобаның нәтижесі мақала, постер, бейнеролик мәтіні, сұхбат немесе таныстырылым түрінде ұсынылуы мүмкін.

Жобалық жұмыс оқушының дербестігін арттырады. Ол тапсырманың орындалу ретін жоспарлайды, ақпараттың қажеттісін таңдайды, уақытты тиімді пайдаланады және өзінің жұмыс нәтижесіне жауап береді. Сонымен бірге топтық жоба кезінде оқушылар міндеттерді бөлісіп, бірлесіп әрекет етеді. Бұл қасиеттердің барлығы мектептен кейінгі өмірде де маңызды рөл атқарады.

Функционалдық сауаттылықты арттыруда күнделікті өмірде кездесетін құжаттар мен мәтіндерді пайдалану да өте пайдалы. Мысалы, мәзір, билет, кесте, нұсқаулық, анықтама, жарнама, өтініш, сауалнама, қоғамдық орындардағы ескерту мәтіндері сабақ материалы ретінде қолданылуы мүмкін. Оқушы осындай мәтіндерден қажетті ақпаратты тауып, оны нақты мақсатта пайдалануға үйренеді. Бұл тапсырмалар тіл сабағын өмірмен тікелей байланыстырады.

Мәселен, оқушыларға пойыз немесе автобус қозғалысының кестесі беріліп, белгілі бір уақытта жолға шығу үшін тиімді бағытты таңдауға тапсырма берілуі мүмкін. Мұнда олар уақытты, бағытты, аялдаманы түсініп қана қоймай, ақпаратты талдап, шешім қабылдайды. Осындай тапсырмалар оқушыға «Мен бұл білімді не үшін үйреніп жатырмын?» деген сұрақтың нақты жауабын көрсетеді.

Оқушының жазбаша сауаттылығын дамытуда мәтінді редакциялау жұмыстарының орны ерекше. Дайын мәтіндегі орфографиялық, пунктуациялық, лексикалық немесе стильдік қателерді тауып, оларды түзету оқушының тілдік норманы саналы меңгеруіне ықпал етеді. Егер қате мәтін шынайы өмірлік жағдайға жақын

болса, тапсырманың маңызы арта түседі. Мысалы, дүкен маңдайшасындағы, жарнамадағы, әлеуметтік желідегі немесе хабарландырудағы қате сөздерді талдау оқушыға сауаттылықтың қоғамдағы нақты маңызын түсіндіреді.

Жазылым жұмыстарында оқушының мәтінді бірнеше рет жетілдіруіне мүмкіндік беру қажет. Бірінші нұсқаны жазғаннан кейін ол өз мәтінін критерий бойынша тексереді, қажет болса сыныптасынан кері байланыс алады, кейін түзетілген нұсқасын дайындайды. Осы үдеріс арқылы оқушы сапалы мәтін бірден пайда болмайтынын, оны жоспарлау, жазу, тексеру және редакциялау қажет екенін түсінеді. Бұл кейінгі оқу және кәсіби қызметте өте маңызды дағдыға айналады.

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуда мұғалімнің кәсіби шеберлігі шешуші рөл атқарады. Мұғалім оқушыға тек білім беруші емес, оның әрекетін ұйымдастырушы, бағыттаушы және қолдаушы тұлға болуы тиіс. Сабақта білім алушыға көбірек сөйлеуге, ойлануға және өздігінен шешім қабылдауға мүмкіндік жасалғаны дұрыс. Егер сабақ бойы негізінен мұғалім сөйлеп, оқушы тек тыңдаушы рөлінде қалса, функционалдық сауаттылықты қалыптастыру мүмкіндігі төмендейді.

Сондықтан мұғалім сабақ жоспарын құру кезінде «Оқушы бүгін қандай ережені меңгереді?» деген сұрақпен қатар «Ол осы білімді қандай жағдайда қолдана алады?», «Оқушы сабақта қандай әрекет жасайды?», «Қандай мәселені шешеді?», «Қандай нәтиже шығарады?» деген сұрақтарға жауап іздеуі қажет. Сабақты осындай ұстаныммен жоспарлау тілдік білімді практикалық дағдымен байланыстырады.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыруда ата-анамен байланыстың да белгілі бір маңызы бар. Оқушының оқу мәдениеті тек мектепте қалыптаспайды. Үйде кітап оқу, жаңалықтарды талқылау, күнделікті тұрмыста мәтіндік ақпаратпен жұмыс істеу, өз ойын еркін айтуға мүмкіндік беру оның тілдік дамуына әсер етеді. Мұғалім ата-аналарға баланың сауаттылығын дамыту үшін күрделі қосымша тапсырма берудің міндетті емес екенін, күнделікті қарапайым әңгіме мен бірлескен оқу әрекетінің де маңызды екенін түсіндіре алады.

Функционалдық сауаттылықты арттыру барысында ұлттық құндылықтар мен тіл мәдениетін байланыстыру да өзекті. Қазақ тілі сабағында халықтың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, ұлттық дүниетанымы, шешендік өнері, мақал-мәтелдері мен тұрақты тіркестері оқушының тілдік қорын ғана емес, ұлттық танымын да қалыптастырады. Дегенмен ұлттық мазмұн тек ақпарат ретінде ұсынылмай, оқушының қазіргі өмірімен байланыстырылғаны жөн. Мысалы, үлкенге құрмет, қонақжайлық, жауапкершілік, бірлік, еңбекқорлық сияқты құндылықтарды қазіргі қоғамдағы нақты жағдайлармен байланыстырып талқылауға болады.

Қазақ шешендік сөздерін оқыту барысында олардың мазмұнын жаттаумен шектелмей, шешендердің ойды қалай дәлелдегеніне, қандай тілдік тәсілдер қолданғанына назар аударту маңызды. Оқушылар сол үлгі негізінде қазіргі мәселе туралы қысқа шешендік сөз дайындай алады. Бұл ұлттық мұраны қазіргі коммуникативтік дағдымен ұштастыруға мүмкіндік береді.

Функционалдық сауаттылықты дамыту нәтижесін анықтауда оқушының тек тест тапсырмасындағы нәтижесіне сүйену жеткіліксіз. Оның мәтінді түсінуі, ақпаратты қолдануы, өз ойын жеткізуі, мәселені шешуі, топта жұмыс істеуі сияқты дағдылары да ескерілуі тиіс. Осыған байланысты бақылау, портфолио, жобалық жұмыс, шығармашылық тапсырма, ауызша жауап, өзіндік рефлексия сияқты бағалау түрлерін қатар қолдануға болады.

Рефлексия функционалдық сауаттылықты қалыптастырудың маңызды бөлігі болып табылады. Сабақ соңында оқушы «Бүгін не үйрендім?», «Бұл білімді қайда қолдана аламын?», «Қандай тапсырма қиын болды?», «Келесі жолы нені жақсартамын?» деген сұрақтарға жауап беру арқылы өзінің оқу әрекетін бағалайды. Бұл оның метатанымдық қабілетін дамытып, өз оқуына саналы түрде қарауына ықпал етеді.

Мұғалім үшін де рефлексия маңызды. Сабақтан кейін тапсырмалардың тиімділігін, оқушылардың белсенділігін, қиындық туғызған мәселелерді саралау келесі сабақты жетілдіруге көмектеседі. Функционалдық сауаттылықты арттыру бір ғана әдіске немесе технологияға тәуелді емес. Нәтиже мұғалімнің түрлі тәсілдерді мақсатқа сай таңдап, оларды жүйелі қолдануына байланысты.

Жалпы алғанда, қазақ тілі сабағында функционалдық сауаттылықты арттырудың негізі – білімді өмірлік әрекетпен байланыстыру. Оқушы грамматикалық ережені біліп қана қоймай, оны сөйлеуде және жазуда қолдануы; мәтінді оқып қана қоймай, ондағы ақпаратты түсініп, саралауы; пікір айтып қана қоймай, оны дәлелдеуі; ақпаратты қабылдап қана қоймай, оның сенімділігін бағалай білуі қажет. Осындай әрекеттер жүйелі ұйымдастырылған жағдайда қазақ тілі сабағы оқушының өмірлік құзыреттерін қалыптастыратын маңызды білім беру кеңістігіне айналады.

Қорытынды. Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының функционалдық сауаттылығын дамыту негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Өйткені функционалдық сауаттылық білім алушының алған білімін нақты өмірлік жағдайда пайдалана білуімен, ақпаратты түсініп және талдай алуымен, өз ойын дұрыс жеткізуімен, мәселені шешу және саналы шешім қабылдау қабілетімен сипатталады. Осы тұрғыдан қазақ тілі пәнінің мүмкіндігі өте кең. Қазақ тілі сабағында оқылым, жазылым, тыңдалым және айтылым дағдыларын өзара байланысты дамыту оқушының тілдік қана емес, танымдық, коммуникативтік және әлеуметтік қабілеттерін жетілдіреді.

Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін сабақ мазмұны өмірмен байланысты, тапсырмалар әрекетке бағытталған болуы қажет. Мәтінмен терең жұмыс жасау, проблемалық және жағдаяттық тапсырмалар, пікірталас, зерттеу және жобалық жұмыстар, рөлдік ойындар, ақпаратты салыстыру және бағалау, цифрлық ресурстарды орынды қолдану оқушыны белсенді әрекетке жетелейді. Сонымен бірге бағалау жүйесі де оқушының білімді есте сақтауын ғана емес, оны қолдану қабілетін анықтауға бағытталуы тиіс.

Қазақ тілі мұғалімінің басты мақсаты оқушыға дайын ақпаратты меңгерту ғана емес, оны өздігінен ізденуге, ақпаратты сұрыптауға, ойын дәлелдеуге және алған білімін жаңа жағдайда қолдануға үйрету болуы керек. Осындай жүйелі жұмыс нәтижесінде оқушының тілді меңгеру сапасы артып, оның қоғамда еркін қарым-қатынас жасауына, ақпараттық кеңістікте дұрыс бағдар алуына және болашақта саналы шешім қабылдауына негіз қалыптасады. Демек, функционалдық сауаттылықты дамыту қазақ тілі сабағының қосымша бағыты емес, қазіргі заман талабына сай білім берудің негізгі мазмұнының бірі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, қолданыстағы редакция.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.
3. Қазақ тілі пәні бойынша жалпы білім беретін мектептерге арналған үлгілік оқу бағдарламалары.
4. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың стратегиялық құжаттары.
5. OECD. *PISA Assessment and Analytical Framework*. – Paris: OECD Publishing.
6. OECD. *PISA Results: Reading Literacy and Student Performance*. – Paris: OECD Publishing.
7. Байтұрсынұлы А. **Тіл тағылымы**. – Алматы: Ана тілі.
8. Жұбанов Қ. **Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер**. – Алматы.
9. Оразбаева Ф.Ш. **Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі**. – Алматы.
10. Құлмағамбетова Б., Исанова А., Иманқұлова С. **Қазақ тілін оқыту әдістемесі**. – Алматы.
11. Селевко Г.К. **Современные образовательные технологии**. – Москва: Народное образование.
12. Выготский Л.С. **Мышление и речь**. – Москва.
13. Блум Б. **Таксономия образовательных целей**. – оқу үдерісіндегі танымдық мақсаттарды жүйелеуге арналған еңбектер.
14. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. **Педагогика**. – Алматы.
15. Қазақстан Республикасы білім беру ұйымдарында функционалдық сауаттылықты дамытуға арналған әдістемелік ұсынымдар.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР: ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ НӘТИЖЕ

Омарова Зулфия Алдашовна

Туркістан облысы Созақ ауылы

Науай атындағы жалпы білім беретін мектеп.

Қазақ тілі мен әдебиеті

Аннотация. Мақалада қазақ әдебиетін оқыту үдерісінде қолданылатын заманауи әдіс-тәсілдердің тиімділігі, олардың оқушының әдеби шығарманы терең түсінуіне, көркем мәтінді талдауына, өзіндік пікір қалыптастыруына және шығармашылық қабілетін дамытуына ықпалы қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесінде мұғалімнен тек білім беруші емес, оқушының ізденуіне бағыт беретін, оның ойлау белсенділігін арттыратын, шығармашылық әрекетін ұйымдастыратын тұлға болу талап етіледі. Осыған байланысты әдебиет сабағында дәстүрлі оқыту әдістерін жаңаша технологиялармен ұштастырудың маңызы артып отыр. Мақалада сын тұрғысынан ойлау, проблемалық оқыту, зерттеушілік әдіс, топтық және жұптық жұмыс, диалогтік оқыту, шығармашылық тапсырмалар, цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект мүмкіндіктерін орынды пайдалану мәселелері тәжірибелік тұрғыдан сараланады. Заманауи әдістерді мақсатты қолданудың нәтижесінде оқушының мәтінді түсіну, талдау, салыстыру, бағалау, дәлелдеу дағдылары дамып, әдебиетке деген қызығушылығы арта түсетіні көрсетіледі. Сонымен қатар мұғалімнің әдіс таңдаудағы кәсіби шеберлігі, сабақ мақсаты мен оқушы ерекшелігін ескеру қажеттілігі сөз болады.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, заманауи оқыту, әдіс-тәсіл, көркем мәтін, сыни ойлау, шығармашылық, әдеби талдау, оқушы белсенділігі, цифрлық технология, педагогикалық тәжірибе.

Қазақ әдебиеті – халқымыздың рухани болмысын, тарихи жадын, дүниетанымын, салт-дәстүрі мен ұлттық құндылықтарын жас ұрпақтың санасына сіңіретін маңызды пәндердің бірі. Әдеби шығарма арқылы оқушы адам мінезін, қоғам құбылыстарын, жақсылық пен жамандықты, адалдық пен опасыздықты, махаббат пен мейірімділікті, елдік пен ерлікті танып-біледі. Сондықтан қазақ әдебиетін оқыту тек шығарманың мазмұнын меңгерту немесе кейіпкерлерге мінездеме берумен шектелмеуі тиіс. Әдебиет сабағы ең алдымен оқушыны ойлануға, сезінуге, салыстыруға, өз көзқарасын білдіруге, көркемдік дүниені бағалауға бағытталған рухани әрі зияткерлік үдеріс болуы қажет.

Қазіргі білім беру саласында оқушының дайын ақпаратты жаттап алуынан гөрі оны өздігінен іздеп, талдап, саралап, қолдана білуіне басымдық беріледі. Осыған байланысты қазақ әдебиетін оқыту мазмұны да, әдістемесі де жаңаша сипат алууда. Бұрынғы сабақтарда мұғалімнің түсіндіруі мен оқушының тыңдауы жетекші орын алса,

қазіргі сабақта оқушының әрекеті алдыңғы қатарға шығады. Мұғалім білімді дайын күйінде ұсынушы емес, оқушының танымдық әрекетін ұйымдастырушы, бағыттаушы, кеңесші рөлін атқарады. Мұндай өзгеріс әдебиет сабағының мазмұнын байытып қана қоймай, оқушының шығарманы жеке қабылдауына мүмкіндік береді.

Әдебиетті оқытудағы маңызды мәселенің бірі – оқушыны көркем мәтінмен тікелей жұмыс істеуге үйрету. Кей жағдайда білім алушылар шығарманың толық мәтінін оқудың орнына қысқаша мазмұнын пайдалануға бейім болады. Мұндай жағдайда шығарманың көркемдік табиғаты, авторлық идеясы, кейіпкердің ішкі әлемі мен тілдік ерекшелігі толық ашылмай қалады. Сондықтан мұғалім заманауи әдіс-тәсілдерді ең алдымен оқушының мәтінге қызығушылығын арттыруға бағыттауы қажет. Оқушы мәтінді тек оқу үшін емес, белгілі бір сұраққа жауап іздеу, мәселені анықтау, кейіпкер әрекетін бағалау немесе автор ұстанымын табу мақсатында оқыған кезде оқу әрекеті нәтижелі болады.

Заманауи сабақтың тиімділігі оның сыртқы көрнекілігімен немесе қолданылған әдістердің көптігімен өлшенбейді. Сабақта бірнеше әдісті қолдану әрдайым жоғары нәтиже береді деген түсінік дұрыс емес. Негізгі мәселе – таңдалған әдістің оқу мақсатына сәйкестігі. Мәселен, оқушыдан кейіпкерлерді салыстыру талап етілсе, Венн диаграммасы, салыстырмалы кесте немесе концептуалдық талдау тиімді болуы мүмкін. Ал шығармадағы мәселені бағалау қажет болса, пікірталас, проблемалық сұрақтар, «ПОПС формуласы», дәлелді эссе сияқты тәсілдер орынды қолданылады. Демек, мұғалім әдісті сән үшін емес, нақты педагогикалық міндетті шешу үшін таңдауы тиіс.

Қазақ әдебиетін оқытуда кеңінен қолданылатын тиімді бағыттардың бірі – сын тұрғысынан ойлауға негізделген әдістер. Сын тұрғысынан ойлау дегеніміз оқушының ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны талдауы, салыстыруы, дәлелдеуі, қорытынды жасауы және өзіндік пікір қалыптастыруы. Әдеби шығарманы оқыту барысында бұл дағдылардың маңызы өте зор. Өйткені көркем шығармадағы әрбір оқиға немесе кейіпкер әрекетіне бір ғана дайын жауап беру мүмкін емес. Оқушы кейіпкер ісін өзінің өмірлік тәжірибесі, адамгершілік ұстанымы және мәтіндегі дәлелдер арқылы бағалауы керек.

Мәселен, көркем шығарма кейіпкерінің белгілі бір шешімі талданған кезде мұғалім «Кейіпкердің орнында сен болсаң не істер едің?» деген қарапайым сұрақпен ғана шектелмеуі керек. «Кейіпкердің бұл шешімге келуіне қандай жағдайлар әсер етті?», «Оның іс-әрекетін ақтауға бола ма?», «Автор кейіпкерге қандай көзқараспен қарайды?», «Мәтіннен өз пікіріңді дәлелдейтін үзінді тап», «Егер оқиға қазіргі қоғамда орын алса, оның шешімі өзгерер ме еді?» деген сұрақтар қойылған жағдайда оқушы шығарманы тереңірек талдайды. Осындай сұрақтар білім алушының мәтінге қайта оралуына, дәлел іздеуіне және өзінің пікірін негіздеуіне мүмкіндік береді.

Сын тұрғысынан ойлауды дамытуда «Болжау», «INSERT», «Фишбоун», «Венн диаграммасы», «Екі жақты күнделік», «Автор орындығы», «Алты ойлау қалпағы», «ПОПС формуласы» сияқты әдістерді тиімді қолдануға болады. Мысалы, шығарманың белгілі бір бөлігін оқығаннан кейін оқушыларға оқиғаның әрі қарай қалай өрбитінін болжату олардың қызығушылығын арттырады. Оқушылар өз болжамын айтқаннан кейін шығарманың жалғасын оқып, автор шешімімен салыстырады. Мұндай жұмыс әдеби мәтінді белсенді қабылдауға көмектеседі. Оқушы шығармадағы оқиғаға сырттай бақылаушы ретінде емес, оның дамуын ойша болжаушы ретінде қатысады.

«Екі жақты күнделік» әдісі де көркем шығарманы талдауда нәтижелі. Бұл әдіс бойынша оқушы парақтың бір бөлігіне өзіне ерекше әсер еткен үзіндіні жазып, екінші бөлігіне сол үзінді туралы пікірін, туындаған сұрағын немесе өмірмен байланысын көрсетеді. Мұндай тапсырма оқушының шығарманы жеке қабылдауына мүмкіндік береді. Бір оқушы белгілі бір үзіндіден кейіпкердің қайсарлығын байқаса, екінші оқушы сол тұстан оның ішкі күйзелісін көруі мүмкін. Осылайша сыныпта бір ғана дайын жауап емес, әртүрлі көзқарастар қалыптасады. Әдебиеттің тәрбиелік және эстетикалық мәні де осындай жеке қабылдау арқылы тереңдейді.

Қазақ әдебиеті сабағында диалогтік оқытудың да орны ерекше. Әдеби шығарма өзінің табиғаты жағынан пікір алмасуды, сұрақ қоюды, түрлі көзқарастарды салыстыруды қажет етеді. Мұғалім мен оқушы арасындағы диалогтан бөлек, оқушы мен оқушы арасындағы пікір алмасу да маңызды. Топтық және жұптық жұмыстар осы мақсатқа мүмкіндік береді. Бірақ топтық жұмысты тек оқушыларды бірнеше топқа бөліп, тапсырма берумен шектеу дұрыс емес. Оның нақты мақсаты мен әр оқушының жауапкершілігі айқын болуы қажет.

Мысалы, бір әдеби шығарманы талдау барысында әр топқа әртүрлі зерттеу міндетін беруге болады. Бірінші топ кейіпкерлер жүйесін талдаса, екінші топ шығармадағы негізгі мәселені анықтайды, үшінші топ көркемдегіш құралдарды зерттейді, төртінші топ шығармадағы ұлттық құндылықтар мен тарихи жағдайларға назар аударады. Кейін топтар өз тұжырымдарын ортаға салып, бір-бірінің жұмыстарын толықтырады. Бұл тәсіл оқушының бір ғана бағытта емес, шығарманы бірнеше қырынан тануына мүмкіндік береді. Сонымен қатар әр топтың жұмысын тыңдау арқылы оқушы толық ақпарат алады.

Диалогтік оқыту кезінде мұғалімнің сұрақ қою шеберлігі де шешуші рөл атқарады. Сабақ барысында тек «Кім?», «Қашан?», «Қайда?» деген мазмұндық сұрақтарды көп қолдану оқушының ойлауын жоғары деңгейге көтермейді. Мұндай сұрақтар шығарманы түсінуге қажет болғанымен, әдеби талдаудың негізгі құралы бола алмайды. Сондықтан «Неліктен?», «Қалай дәлелдей аласың?», «Қай тұжырыммен келіспейсің?», «Автор бұл көрініс арқылы қандай ой жеткізді?», «Кейіпкер әрекетінің салдары қандай болды?», «Шығарманың идеясы бүгінгі қоғам үшін қаншалықты маңызды?» деген ашық сұрақтар көбірек қолданылғаны дұрыс.

Әдебиет сабағында проблемалық оқыту әдісі оқушының зерттеушілік ойлауын қалыптастырады. Проблемалық оқытуда мұғалім оқушыға дайын қорытындыны ұсынбайды, керісінше оны белгілі бір мәселенің шешімін іздеуге бағыттайды. Мысалы, Абай шығармаларын өткен кезде «Абай көтерген адамгершілік мәселелері қазіргі қоғамда өзекті ме?» деген проблемалық сұрақ ұсынылуы мүмкін. Оқушы ақын

шығармаларынан нақты дәлелдер келтіре отырып, бүгінгі өмірмен байланыстырады. Бұл жерде әдеби мұра тек өткен заманның дүниесі ретінде емес, қазіргі өмірмен сабақтас рухани құндылық ретінде қарастырылады.

Проблемалық тапсырмалардың тағы бір артықшылығы – оқушыны біржақты пікірден арылтуы. Әдеби шығарма кейіпкерлеріне «жағымды» немесе «жағымсыз» деген дайын баға берудің орнына олардың әрекетінің себеп-салдарын талдау әлдеқайда тиімді. Мәселен, кейіпкердің қателігін талдағанда «Ол неге мұндай әрекет жасады?», «Оған қандай жағдай ықпал етті?», «Басқа шешім қабылдау мүмкіндігі болды ма?» деген сұрақтарға жауап беру арқылы білім алушы адам болмысының күрделілігін түсіне бастайды. Бұл әдеби біліммен қатар эмоционалдық интеллект пен адамды түсіну мәдениетінің қалыптасуына ықпал етеді.

Қазіргі тәжірибеде зерттеушілік әдісті пайдалану да нәтижелі бағыттардың бірі болып табылады. Оқушыларға жазушының өмірі мен шығармашылығы туралы дайын мәліметті ғана ұсынудың орнына шағын зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру олардың ізденісін арттырады. Мысалы, белгілі бір шығарманың тарихи негізін анықтау, автор өмір сүрген кезең мен шығарма оқиғаларын салыстыру, кейіпкердің прототипі туралы мәліметтер жинау, шығармадағы жер-су атауларын зерттеу немесе әдеби туындының түрлі нұсқаларын салыстыру секілді тапсырмалар оқушының ғылыми ізденіске алғашқы қадам жасауына мүмкіндік береді.

Зерттеушілік тапсырмаларды ұйымдастырған кезде ақпарат көздерін дұрыс пайдалану мәдениетіне де назар аудару қажет. Қазіргі оқушы интернеттен қажетті деректі жылдам таба алады, бірақ табылған ақпараттың дұрыстығын тексеру, маңыздысын сұрыптау, бірнеше дереккөзді салыстыру сияқты дағдылар әрдайым қалыптаса бермейді. Сондықтан мұғалім зерттеу барысында ақпаратты жай көшіруді емес, оны түсіну, саралау, қайта тұжырымдау, дереккөздерді көрсету тәртібін үйретуі тиіс. Бұл дағдылар әдебиет пәнінің аясынан шығып, оқушының жалпы академиялық сауаттылығын қалыптастырады.

Қазақ әдебиетін оқытуда шығармашылық тапсырмалар да ерекше маңызға ие. Әдеби шығарма табиғатының өзі шығармашылықпен байланысты болғандықтан, оқушыға тек талдау жасап қана қоймай, туынды негізінде жаңа өнім жасау мүмкіндігін берген жөн. Мысалы, кейіпкерге хат жазу, шығармадағы оқиғаны басқа кейіпкердің атынан баяндау, кейіпкер күнделігін құрастыру, оқиғаның балама соңын жазу, әдеби кейіпкерлер арасында сұхбат ұйымдастыру, буктрейлер сценарийін дайындау сияқты тапсырмалар оқушының қиялын, тілдік қорын және шығармашылық белсенділігін дамытады.

Мұндай тапсырмалардың нәтижелілігі оқушының шығарма мазмұнын қаншалықты түсінгенінен де көрінеді. Мәселен, оқушы белгілі бір кейіпкердің атынан күнделік жазу үшін оның мінезін, ішкі сезімін, өмірлік жағдайын жақсы түсінуі керек. Демек, шығармашылық жұмыс әдеби талдаудың баламасы емес, керісінше сол талдауды тереңдетудің бір тәсілі болып табылады. Оқушы кейіпкер бейнесіне еніп, оның дүниетанымын сезінуге тырысқанда шығармаға эмоционалдық тұрғыдан жақындайды.

Заманауи әдістерді қолданудың тағы бір маңызды нәтижесі – сабақта оқушының өзін еркін сезінуі және өз ойын айтуға дағдылануы. Әдебиет сабағында кейбір сұрақтардың бір ғана дұрыс жауабы болмауы мүмкін. Сондықтан мұғалім оқушының пікірін бірден жоққа шығармай, оның дәлеліне назар аударуы қажет. Егер оқушы өз ойын мәтіндегі деректер арқылы дәлелдей алса, оның пікірі құнды болып есептелуі тиіс. Осындай орта қалыптасқанда оқушылар қате жауап беруден қорықпайды, пікірталасқа белсенді қатысады, өз ойын жүйелі жеткізуге үйренеді.

Сонымен бірге мұғалім үшін заманауи әдіс-тәсілдерді қолданудағы негізгі талаптардың бірі – оқушының жас және психологиялық ерекшелігін ескеру. Орта буын оқушыларына ойын элементтері, визуалды материалдар, шығармашылық тапсырмалар тиімді болса, жоғары сыныптарда пікірталас, әдеби зерттеу, салыстырмалы талдау, эссе, жобалық жұмыстардың маңызы артады. Сондықтан бір әдісті барлық сыныпта бірдей қолдану нәтижелі болмайды. Әдістің мазмұны, күрделілік деңгейі және күтілетін нәтиже білім алушының жас ерекшелігіне сай бейімделуі керек.

Қазіргі қазақ әдебиеті сабағында мұғалімнің кәсіби шеберлігі оның қанша әдісті білетіндігімен емес, сол әдістерді нақты оқу мақсатына сай қолдана білуімен өлшенеді. Әр сабақта жаңа әдіс қолдану міндет емес. Кейде жақсы ұйымдастырылған бір проблемалық сұрақтың өзі бірнеше әдістен артық нәтиже беруі мүмкін. Сондықтан педагог үшін ең маңыздысы – сабақ соңында оқушы қандай білім алды, қандай дағды қалыптастырды, қандай ой түйді деген сұрақтарға жауап бере алу. Осы тұрғыдан алғанда заманауи оқыту технологиялары мақсат емес, сапалы білімге жетудің құралы ретінде қарастырылуы қажет.

Қазақ әдебиетін оқытуда заманауи технологияларды пайдалану мәселесі де бүгінгі күні ерекше өзектілікке ие. Цифрлық орта оқушының ақпаратты қабылдау тәсілін өзгертіп, білім беру үдерісіне жаңа мүмкіндіктер енгізді. Әдебиет сабағында интерактивті тақта, электронды оқулық, бейнематериал, аудиозаңба, онлайн тапсырмалар мен цифрлық платформаларды орынды пайдалану оқушының сабаққа қызығушылығын арттыруға көмектеседі. Алайда цифрлық құрал сабақтың негізгі мақсатына айналмауы тиіс. Ол көркем мәтінді түсіндіруді, әдеби талдауды, оқушының ойлауын және шығармашылық әрекетін қолдайтын көмекші құрал ретінде қолданылғанда ғана тиімді нәтиже береді.

Мысалы, ақын шығармашылығын оқыту кезінде өлеңнің аудионұсқасын тыңдату оқушының көркем мәтінді эмоционалдық тұрғыдан қабылдауына ықпал етеді. Өлеңді мәнерлеп оқу барысында дауыс ырғағы, екпін, кідіріс, көңіл күй сияқты компоненттер оқушыға шығарманың ішкі мазмұнын тереңірек сезінуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар жазушы немесе акын өмір сүрген тарихи кезең туралы қысқа бейнематериал көрсету шығарма мазмұнын түсінуге қажетті контекст қалыптастырады. Бірақ мұғалім бейнематериалды дайын ақпарат беру мақсатында ғана емес, одан кейін пікірталас, талдау немесе сұрақтар ұйымдастыру үшін пайдаланғаны дұрыс.

Қазіргі кезде әдеби шығарманы визуализациялау әдісі де тиімді қолданылып жүр. Оқушылар шығарманың сюжеттік желісін сызба, интеллект-карта, хронологиялық кесте, кейіпкерлер арасындағы байланыс схемасы немесе оқиға картасы түрінде көрсете алады. Бұл әсіресе көлемді прозалық шығармаларды меңгеруде пайдалы. Мәселен, романдағы бірнеше кейіпкердің өзара қарым-қатынасын схема арқылы көрсету оқушыға шығарманың құрылымын түсінуді жеңілдетеді. Кейіпкерлер арасындағы байланыстарды визуалды түрде бейнелеу арқылы оқушы олардың шығармадағы орнын, қызметін және өзара ықпалын анықтайды.

Әдебиет сабағында жобалық оқыту әдісін қолдану да оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырады. Жобалық жұмыс барысында оқушы белгілі бір мәселені өздігінен зерттеп, ақпарат жинап, оны саралап, нәтижесін белгілі бір өнім ретінде ұсынады. Мысалы, «Абай мұрасы және қазіргі қоғам», «Қазақ әдебиетіндегі ана бейнесі», «Әдеби шығармалардағы туған жер тақырыбы», «Ұлттық құндылықтардың көркем әдебиеттегі көрінісі» сияқты тақырыптар бойынша шағын жоба ұйымдастыруға болады. Мұндай жұмыс барысында оқушылар бірнеше шығарманы салыстырып, ортақ идеяларды анықтап, әдеби материалды кең көлемде қарастыруға мүмкіндік алады.

Жобалық жұмыстардың нәтижесінде оқушының тек әдеби білімі ғана емес, жоспарлау, ақпарат іздеу, деректерді іріктеу, топпен жұмыс істеу, өз ойын көпшілік алдында қорғау дағдылары қалыптасады. Егер жұмыс топтық түрде орындалса, оқушылар міндеттерді өзара бөлісіп, бір-бірінің пікірін тыңдауға, ортақ шешім қабылдауға үйренеді. Бұл олардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар мұндай жұмыстар оқушының өзіндік жауапкершілігін арттырады, өйткені дайын материалды қайталап айту емес, белгілі бір нәтижеге өз еңбегі арқылы жету талап етіледі.

Әдебиетті оқытудағы тиімді тәсілдердің бірі – салыстырмалы талдау. Салыстыру оқушының шығармаларды жеке-жеке меңгеріп қана қоймай, олардың арасындағы идеялық, тақырыптық және көркемдік байланыстарды байқауына көмектеседі. Мәселен, әр кезеңдегі ақындардың туған жер туралы өлеңдерін салыстыру арқылы оқушы ұлттық поэзиядағы ортақ құндылықтарды және авторлық ерекшеліктерді анықтай алады. Сол сияқты әртүрлі шығармалардағы ана бейнесін, батыр тұлғасын, махаббат тақырыбын немесе адамгершілік мәселелерін салыстыру әдебиетті тұтас көркемдік құбылыс ретінде қабылдауға мүмкіндік береді.

Салыстырмалы талдау барысында оқушыға дайын өлшемдер ұсынуға немесе өлшемдерді өзіне анықтатуға болады. Мысалы, шығармалардың тақырыбы, идеясы, кейіпкерлер жүйесі, авторлық ұстанымы, көркемдік ерекшелігі және тәрбиелік мәні бойынша салыстыру жүргізіледі. Мұндай жұмыс жоғары сынып оқушылары үшін әсіресе маңызды, себебі олар әдеби құбылыстар арасындағы байланысты анықтап, өзіндік қорытынды жасауға үйренеді.

Қазақ әдебиеті сабағында эссе жазу да оқушының әдеби және тілдік құзыреттілігін дамытудың тиімді құралы болып табылады. Эссе барысында оқушы шығарма туралы өз ойын жүйелеп, белгілі бір ұстанымды дәлелдеуге үйренеді. Бірақ эссе тапсырмасы «шығарма туралы ойыңды жаз» деген жалпы сипатта берілсе, оқушы нақты бағытты түсінбеуі мүмкін. Сондықтан тақырып проблемалық немесе пікірталастық сипатта болғаны жөн. Мысалы, «Қай кейіпкердің шешімімен келісесіз?», «Шығармадағы көтерілген мәселе бүгінгі қоғамда өзекті ме?», «Кейіпкер тағдырына қоғам көбірек әсер етті ме, әлде өзінің таңдауы ма?» деген сұрақтар оқушыны ойлануға және дәлелдеуге жетелейді.

Эссе жазуға дейін оқушыға тезис қалыптастыру, дәлел келтіру, мәтіннен мысал таңдау, қорытынды жасау дағдыларын кезең-кезеңімен үйрету қажет. Оқушының ойы нақты құрылымға түскен кезде ғана жазба жұмысының сапасы артады. Мұнда мұғалім оқушының пікіріне емес, пікірді дәлелдеу сапасына, мәтінді қолдануына және ойдың жүйелілігіне назар аударғаны дұрыс. Бұл әдебиет сабағында бағалаудың әділ әрі түсінікті болуына мүмкіндік береді.

Заманауи сабақта қалыптастырушы бағалау да маңызды рөл атқарады. Бағалау тек сабақ соңында баға қою әрекеті емес, оқушыға өзінің оқу нәтижесін түсінуге көмектесетін үдеріс болуы тиіс. Әдебиет сабағында бағалау критерийлері алдын ала анық болса, оқушы өзінен не күтілетінін жақсы түсінеді. Мысалы, кейіпкерге талдау жасауда оның мінезін анықтау, мәтіннен дәлел келтіру, әрекетіне баға беру және қорытынды жасау сияқты өлшемдер белгіленуі мүмкін.

Өзін-өзі бағалау мен өзара бағалау әдістері де оқушының жауапкершілігін арттырады. Оқушылар бір-бірінің жауабын нақты критерий негізінде бағалаған кезде сапалы жауаптың қандай болатынын түсіне бастайды. Дегенмен өзара бағалау тек «жақсы», «өте жақсы» немесе «ұнады» деген пікірлермен шектелмеуі керек. «Жауаптың күшті жағы қандай?», «Қай тұсын толықтыру қажет?», «Қандай дәлел жауапты күшейтер еді?» деген бағыттар бойынша кері байланыс берген тиімді. Мұндай мәдениет қалыптасқан жағдайда оқушы сын айтуды ғана емес, конструктивті ұсыныс беруді де үйренеді.

Әдебиет пәнін оқытуда рефлексия жүргізудің маңызы да зор. Сабақтың соңында «Бүгін не үйрендің?» деген жалғыз сұрақты қою кейде формалды жауапқа әкеледі. Оның орнына «Бүгінгі сабақта қандай пікірің өзгерді?», «Қай кейіпкер саған ерекше әсер етті және неліктен?», «Қандай сұраққа әлі де жауап тапқын келеді?», «Шығармадан өз өміріңмен байланысты қандай ой түйдің?» деген рефлексиялық сұрақтар тиімді. Мұндай сұрақтар оқушыға өзінің танымдық әрекетін бағалауға және сабақ мазмұнын жеке тәжірибесімен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі білім беру кеңістігінде жасанды интеллект құралдарының пайда болуы да әдебиетті оқыту әдістемесіне жаңа міндеттер жүктеп отыр. Оқушылар мәтін құрастыру, ақпарат іздеу немесе сұрақтарға жауап алу үшін түрлі цифрлық көмекшілерді қолдана алады. Мұндай жағдайда мұғалімнің міндеті технологияны толықтай тыйым салу емес, оны сауатты және жауапты қолдануды үйрету болуы тиіс. Мысалы, оқушы

жасанды интеллект ұсынған кейіпкер талдауын дайын жауап ретінде көшірмей, оны көркем мәтінмен салыстырып, қате немесе дәлелсіз тұстарын анықтай алады. Бұл тапсырма оқушының ақпаратты тексеру, сын көзбен қарау және авторлық пікір қалыптастыру қабілетін дамытады.

Жасанды интеллектті әдебиет сабағында шығармашылық мақсатта да қолдануға болады. Мәселен, оқушылар белгілі бір кейіпкер атынан сұрақтар дайындап, алынған жауапты түпнұсқа шығармамен салыстырады немесе белгілі бір сюжет бойынша балама нұсқа ұсынылып, оның авторлық идеяға қаншалықты сәйкес келетінін талдайды. Мұндай тапсырмаларда негізгі талап – технологияның оқушы орнына ойламауы, керісінше оның ойлауына түрткі болуы. Егер білім алушы дайын мәтінді ойланбастан пайдаланса, оқу нәтижесі төмендейді. Сондықтан жасанды интеллект құралдарын қолданғанда академиялық адалдық, дереккөзді тексеру және жеке пікірді сақтау мәселелеріне ерекше мән берген жөн.

Заманауи әдістерді жүзеге асыру барысында саралап оқыту қағидаты да маңызды. Бір сыныптағы оқушылардың оқу қарқыны, әдеби мәтінді түсіну деңгейі, сөздік қоры және қызығушылығы әртүрлі болуы табиғи құбылыс. Сондықтан барлығына бірдей көлемде және бірдей күрделілікте тапсырма беру кейбір оқушылар үшін тым жеңіл, енді біреулер үшін күрделі болуы мүмкін. Саралау барысында мұғалім тапсырманың күрделілігін, қолдау көлемін, жұмыс формасын немесе күтілетін нәтижені өзгерте алады.

Мысалы, бір топқа шығармадағы кейіпкер мінезін анықтауға арналған тірек сөздер ұсынылса, екінші топ мәтіннен дәлелдерді өздігінен табады, ал қабілеті жоғары оқушылар кейіпкердің психологиялық өзгерісін авторлық идеямен байланыстырып талдайды. Бұл жерде барлық оқушы бір оқу мақсатына ұмтылады, бірақ оған жету жолдары олардың мүмкіндіктеріне қарай бейімделеді. Осындай саралау оқушының өзін табысты сезінуіне және күрделі тапсырмаларға біртіндеп көшуіне мүмкіндік береді.

Әдебиет сабағында ұлттық құндылықтарды заманауи әдістермен ұштастырудың тәрбиелік мәні де жоғары. Қазақ әдебиетінің мазмұнында елге сүйіспеншілік, үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық, отбасылық тәрбие, ар-ождан, еңбек, бірлік, әділдік, туған жер, тіл мен дәстүр сияқты құндылықтар кеңінен көрініс табады. Бірақ бұл ұғымдарды оқушыға дайын насихат ретінде жеткізу жеткіліксіз. Құндылық шығармадағы оқиғалар мен кейіпкерлер әрекеті арқылы талданып, оқушының өзіндік қорытындысына айналғанда ғана тәрбиелік әсері күшейеді.

Мысалы, шығармадағы кейіпкердің адамгершілік таңдауын талдау кезінде «Бұл әрекеттен қандай құндылықты байқадың?», «Осы мәселе қазіргі өмірде қалай көрінеді?», «Кейіпкер шешімі сенің ұстанымыңа қаншалықты жақын?» деген сұрақтарды қолдану оқушыға әдеби мәтіндегі құндылықтарды өзінің өмірлік тәжірибесімен байланыстыруға мүмкіндік береді. Нәтижесінде әдебиет сабағы тек білім беретін пән емес, тұлғаның рухани қалыптасуына ықпал ететін тәрбие кеңістігіне айналады.

Тәжірибе көрсеткендей, заманауи әдіс-тәсілдерді жүйелі және мақсатты қолданған сабақтарда оқушылардың белсенділігі артып, әдеби мәтінді талдауға деген қызығушылығы күшейеді. Олар дайын жауап күтуден біртіндеп арылып, мәтіннен дәлел іздеуге, пікір айтуға, өз көзқарасын қорғауға және өзгенің пікірін тыңдауға дағдыланады. Бұрын сабақта жауап беруге қиналатын оқушылар жұптық немесе топтық жұмыс барысында өз ойын еркін жеткізе бастайды. Шығармашылық тапсырмалар оқушының әдебиетке эмоционалдық қатынасын күшейтсе, зерттеушілік және проблемалық тапсырмалар оның интеллектуалдық белсенділігін арттырады.

Сонымен бірге заманауи әдістерді пайдалану мұғалімнен үнемі ізденісті талап етеді. Әр әдістің тиімді және тиімсіз тұстарын тәжірибе арқылы анықтау, оқушылардың кері байланысын ескеру, сабақ нәтижесіне талдау жасау педагогтің кәсіби дамуына ықпал етеді. Мұғалім белгілі бір әдісті қолданғаннан кейін оның оқушыға қандай нәтиже бергенін саралап отырса, келесі сабақтың сапасын арттыруға мүмкіндік алады. Осы тұрғыдан педагогикалық рефлексия заманауи мұғалім қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Қазақ әдебиетін оқыту тәжірибесінде заманауи әдістерді енгізу барысында мұғалім белгілі бір қиындықтармен де кездеседі. Солардың бірі – әдіс пен мазмұн арасындағы тепе-теңдікті сақтау мәселесі. Кей жағдайда сабақта әртүрлі әдіс-тәсілдер көп қолданылғанымен, көркем шығарманың мазмұны мен идеясы терең ашылып қалуы мүмкін. Сондықтан кез келген әдіс әдеби мәтінді түсінуге, талдауға және оқушының ойлау әрекетін дамытуға қызмет етуі тиіс. Сабақтың сыртқы белсенділігі оның сапасының негізгі көрсеткіші бола алмайды. Оқушының мәтінге қайта оралуы, нақты дәлел келтіруі, өзіндік қорытынды жасауы және көркем шығармадан рухани әсер алуы – әдебиет сабағы нәтижесінің маңызды көрсеткіштері.

Осы тұрғыдан алғанда мұғалім әр сабақты жоспарлау кезінде «Қандай әдісті қолданамын?» деген сұрақтан бұрын «Оқушы сабақ соңында нені түсінуі, нені дәлелдей алуы және қандай қорытындыға келуі тиіс?» деген сұраққа жауап беруі қажет. Оқу мақсаты анық болған жағдайда әдіс те соған сәйкес таңдалады. Мысалы, егер сабақ мақсаты шығармадағы авторлық ұстанымды анықтау болса, оқушыларға мәтіннен автор көзқарасын білдіретін тұстарды тапқызып, оларды салыстыру тиімді. Ал мақсат кейіпкер бейнесін талдау болса, оның әрекеті, сөзі, басқа кейіпкерлермен қарым-қатынасы және шығармадағы өзгерісі негізінде жұмыс жүргізіледі.

Әдебиетті оқытуда мәтінге негізделген дәлелдің маңызы ерекше. Қазіргі сабақта оқушының кез келген пікірі мәтінмен бекітілуі тиіс. «Менің ойымша» деп басталған жауаптың артында нақты дәлел болмаса, ол әдеби талдау деңгейіне көтерілмейді. Сондықтан мұғалім оқушыларды пікір мен дәлелдің арасындағы байланысты түсінуге жүйелі түрде үйретуі қажет. Мәселен, «Кейіпкер батыл» деген пікір айтылған жағдайда «Оның батылдығын шығарманың қай тұсынан байқаймыз?» деген қосымша сұрақ қойылады. Осылайша оқушы өз тұжырымын көркем мәтін арқылы негіздеуге дағдыланады.

Бұл дағды оқушының болашақтағы академиялық сауаттылығы үшін де маңызды. Өз ойын дәлелдеу, дерекке сүйену, бірнеше пікірді салыстыру және негізді қорытынды жасау – тек әдебиет сабағында ғана емес, барлық

пәндерде қажет құзыреттер. Демек, қазақ әдебиетін заманауи әдістер арқылы оқыту оқушының жалпы танымдық қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Мұғалім тәжірибесінде әдеби талдаудың біртіндеп күрделену қағидатын сақтау да тиімді нәтиже береді. Алдымен оқушы мәтінді түсініп, оқиғаның желісін анықтайды. Кейін кейіпкерлердің әрекетін талдайды, себеп-салдарлық байланысты табады, автор қолданған көркемдік тәсілдерді анықтайды. Одан кейін шығарманың идеясын, авторлық ұстанымды бағалап, басқа туындылармен немесе өмірлік жағдайлармен салыстырады. Осындай жүйелі жұмыс арқылы оқушы қарапайым мазмұндаудан толыққанды әдеби талдауға көшеді.

Оқушының оқу сауаттылығын дамытуда көркем мәтіннің жекелеген бөліктерімен жұмыс жасау да тиімді. Кейде көлемді шығарманың барлығын бір сабақта талдауға ұмтылу оқушының назарын шашыратады. Оның орнына идеялық немесе көркемдік жағынан маңызды эпизодтарды таңдап алып, терең талдау пайдалы. Мысалы, кейіпкер өміріндегі шешуші сәтті алып, оның сол жағдайға дейінгі және одан кейінгі мінезіндегі өзгерістерді салыстыруға болады. Мұндай тәсіл оқушының мәтінді терең түсінуіне жағдай жасайды.

Заманауи әдебиет сабағында пәнаралық байланысты жүзеге асыру да оқыту нәтижесін күшейтеді. Қазақ әдебиеті тарих, география, музыка, бейнелеу өнері, қазақ тілі сияқты пәндермен табиғи түрде сабақтасады. Тарихи шығарма оқытылған кезде сол дәуірдің қоғамдық жағдайын тарих пәніндегі біліммен байланыстыру мәтінді түсінуді жеңілдетеді. Табиғат лирикасын өткенде географиялық ерекшеліктер мен туған өлке тақырыбын байланыстыруға болады. Ал жыр, терме, толғау сияқты жанрларды оқыту кезінде олардың музыкалық орындалу ерекшеліктерін таныстыру оқушының ұлттық өнер туралы түсінігін кеңейтеді.

Пәнаралық байланыс оқушыға білімнің жеке-жеке пәндерден ғана тұрмайтынын, олардың өзара сабақтастығын түсінуге мүмкіндік береді. Мәселен, тарихи романды оқушы тек әдеби туынды ретінде емес, белгілі бір дәуірдің рухани көрінісі ретінде қабылдай бастайды. Бұл оның дүниетанымын кеңейтіп, көркем шығарманың қоғамдық маңызын тереңірек түсінуіне ықпал етеді.

Оқушының әдебиетке қызығушылығын арттыру үшін еркін кітап оқу мәдениетін қалыптастыру да маңызды. Мектеп бағдарламасындағы шығармаларды меңгерумен қатар оқушыларға жас ерекшелігіне сәйкес қосымша әдебиеттер ұсыну пайдалы. Оқыған кітаптары бойынша қысқаша пікір айту, кітапқа жарнама дайындау, кейіпкерді таныстыру, сыныптастарына кітап ұсыну сияқты жұмыстар жүргізуге болады. Мұндай әрекеттер оқушының кітапты тек міндетті тапсырма ретінде емес, жеке қызығушылық пен рухани қажеттілік ретінде қабылдауына ықпал етеді.

Оқу мәдениетін қалыптастыруда мұғалімнің жеке үлгісі де маңызды. Мұғалім өзі оқыған кітаптар туралы қысқаша ой бөлісіп, жаңа әдеби шығармалармен таныстырып отырса, оқушыда әдеби ортаға деген қызығушылық артады. Әсіресе қазіргі балалардың ақпаратты көбіне қысқа бейне немесе әлеуметтік желі арқылы қабылдайтынын ескерсек, кітап оқуға қызықтыру арнайы және жүйелі жұмысты қажет етеді. Мұнда мәжбүрлеуден гөрі қызығушылық тудыру тиімді.

Әдебиет сабағында эмоционалдық ахуал да оқыту нәтижесіне әсер етеді. Көркем шығарма адамның сезімімен тікелей байланысты болғандықтан, оқушы өзін еркін сезінетін ортада ғана шығарманы шынайы қабылдай алады. Мұғалім оқушының пікірін құрметтеп, әртүрлі көзқарастың болуына мүмкіндік бергенде сыныпта сенімді қарым-қатынас қалыптасады. Әсіресе күрделі адамгершілік мәселелер талқыланған кезде оқушының пікірін келемеждеу немесе бір ғана жауапты міндеттеу оның белсенділігін төмендетуі мүмкін.

Заманауи әдіс-тәсілдерді қолдану нәтижесінде мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынастың сипаты да өзгереді. Мұғалім барлық жауапты білетін жалғыз тұлға емес, оқушының ізденісін ұйымдастыратын серіктеске айналады. Оқушы да дайын білімді қабылдаушыдан оқу үдерісінің белсенді қатысушысына көшеді. Осындай өзара әрекет оқытудың нәтижелілігін арттырып, оқушының жауапкершілігін күшейтеді.

Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, әдебиет сабағында пікірталас пен дәлелді жауаптарды жүйелі ұйымдастыру оқушылардың ауызша сөйлеу мәдениетін де дамытады. Олар біртіндеп өз ойын жүйелі айтуға, пікірін негіздеуге, қарсы пікірді тыңдауға және оған мәдени түрде жауап беруге үйренеді. Бұл қасиеттер қазіргі қоғамдағы тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігінің маңызды бөлігі болып табылады.

Сонымен қатар шығармашылық тапсырмалардың жүйелі берілуі оқушының өзіндік қабілетін танытуға мүмкіндік береді. Кейбір оқушы әдеби талдауда белсенді болса, енді бірі сурет, сахналық көрініс, бейнеролик, шығармашылық жазба немесе жоба арқылы өз мүмкіндігін жақсы көрсете алады. Сондықтан мұғалім оқушының нәтижесін тек бір формат бойынша бағаламай, әртүрлі тәсілмен өз білімін көрсетуіне жағдай жасауы қажет. Бұл оқытудағы тұлғалық бағыттылық қағидатын жүзеге асырады.

Қазақ әдебиетін оқыту барысында ата-ана мен мектептің де өзара байланысы белгілі бір дәрежеде маңызды. Үйде кітап оқуға қолайлы орта қалыптасып, әдеби шығармалар туралы әңгіме жүргізілсе, баланың оқу мәдениеті тұрақты дамиды. Мектепте кітап оқу акциялары, әдеби кештер, оқырмандар конференциялары, шығармашылық кездесулер ұйымдастыру арқылы әдебиетті тек сабақ шеңберінде емес, мектептің мәдени өмірінің бір бөлігіне айналдыруға болады.

Заманауи әдіс-тәсілдерді қолдануда мұғалімнің үздіксіз кәсіби дамуы шешуші орын алады. Педагог жаңа технологияларды меңгеріп қана қоймай, өз тәжірибесін талдап, қай әдістің нақты сыныпқа тиімді болғанын анықтауы қажет. Әдістемелік бірлестік аясындағы тәжірибе алмасу, ашық сабақтар, кәсіби талқылаулар, педагогикалық зерттеулер мұғалім шеберлігін жетілдіреді. Әсіресе бір әдісті әртүрлі сыныптарда қолдану нәтижелерін салыстыру мұғалімге оның нақты мүмкіндіктерін бағалауға көмектеседі.

Қазақ әдебиетін оқытудағы жаңашылдық дәстүрлі әдістерден толық бас тарту дегенді білдірмейді. Мұғалімнің әсерлі әңгімесі, мәнерлеп оқу, жатқа айту, шығарманы түсіндіру, сұрақ-жауап сияқты дәстүрлі

тәсілдер әдебиет сабағында әлі де өз маңызын сақтайды. Негізгі мәселе – дәстүрлі және заманауи әдістерді өзара тиімді үйлестіру. Мәселен, мұғалімнің қысқа әрі мазмұнды түсіндірмесінен кейін оқушылардың өздігінен мәтінмен жұмыс жасауы, пікірталас жүргізуі немесе зерттеу тапсырмасын орындауы нәтижелі сабақ құруға мүмкіндік береді.

Осылайша оқытудағы жаңашылдық әдістердің сыртқы формасымен емес, оқушының танымдық әрекетін ұйымдастыру сипатымен анықталады. Егер сабақ барысында оқушы сұрақ қойса, жауап іздесе, мәтінді зерттесе, дәлел келтірсе, пікірін қорғаса, өзгенің ойын тындаса және қорытынды жасаса, мұндай сабақ заманауи талаптарға жауап береді. Ал мұғалімнің міндеті – осы әрекеттердің жүйелі жүзеге асуына педагогикалық жағдай жасау.

Қорытынды. Қазақ әдебиетін оқытудағы заманауи әдіс-тәсілдер білім алушының пәнге қызығушылығын арттырып қана қоймай, оның шығармашылық, коммуникативтік, зерттеушілік және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Сын тұрғысынан ойлау, проблемалық оқыту, диалогтік жұмыс, жобалық және зерттеушілік тапсырмалар, салыстырмалы талдау, шығармашылық жұмыстар, саралап оқыту, қалыптастырушы бағалау, цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект мүмкіндіктерін орынды қолдану арқылы әдебиет сабағының мазмұнын байытуға болады. Дегенмен әдіс-тәсілдердің көп болуы сабақ сапасының автоматты түрде жоғарылауын білдірмейді. Негізгі талап – әр әдістің сабақ мақсатына, көркем мәтін ерекшелігіне және оқушының жас әрі танымдық мүмкіндігіне сәйкес таңдалуы. Әдебиетті оқытудың түпкі мақсаты – шығарма мазмұнын меңгерген оқушыны ғана емес, көркем сөзді түсінетін, ұлттық рухани мұраны бағалайтын, өз ойын дәлелмен жеткізетін, адамгершілік құндылықтарды саналы түрде қабылдайтын тұлға қалыптастыру. Сондықтан бүгінгі қазақ әдебиеті мұғалімі дәстүр мен жаңашылдықты ұштастыра отырып, әр сабақты оқушы үшін ойлану, іздену, сезіну және рухани даму алаңына айналдыруы қажет. Осындай мақсатты әрі жүйелі жұмыс жүргізілген жағдайда қазақ әдебиеті пәні жас ұрпақтың ұлттық дүниетанымын қалыптастыратын, сөз мәдениетін жетілдіретін және тұлғалық дамуына бағыт беретін маңызды білім кеңістігі болып қала береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Жалпы білім беретін мектептің қазақ әдебиеті пәніне арналған үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана.
3. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Ана тілі, 1992.
4. Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. – Алматы: Рауан, 1991.
5. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 2002.
6. Бітібаева Қ. Әдебиетті оқыту әдістемесі мен технологиясы. – Алматы: Мектеп, 2003.
7. Блум Б. Білім беру мақсаттарының таксономиясы және оқыту нәтижелерін бағалау қағидалары.
8. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва: Педагогика.
9. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың заманауи педагогикалық және әдістемелік бағыттарына арналған ғылыми-әдістемелік еңбектер мен жинақтар.
10. Қазақ тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесіне арналған республикалық ғылыми-әдістемелік басылымдар мен педагогикалық тәжірибе материалдары.

МАЗМҰНЫ

<i>Алимова Шадиям Шакзатовна</i> ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ПӘНІ БОЙЫНША ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ БАҒАЛАУ ТАПСЫРМАЛАРЫ	4
<i>Зулпиева Куттикыз Умирзаковна</i> ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ	11
<i>Омарова Зулфия Алдашовна</i> ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДАҒЫ ЗАМАНАУИ ӘДІС-ТӘСІЛДЕР: ТӘЖІРІБЕ ЖӘНЕ НӘТИЖЕ	17